

PRESERVE WHAT HAS MERIT

by D. C. PIETERS, Lynnwood, Pretoria News (Readers' Letters),
24.7.1975

SIR, — Some criticism has been levelled at the Administrator with regard to the plans for the western facade of Church Square.

It is surely not required of the authorities that no old buildings should ever be demolished; they can, however, fairly be expected to preserve those which have some architectural or historical merit.

Of the buildings in question the Provincial and Justice buildings, though no masterpieces, should undoubtedly remain. The Cafe Riché and Post Office have no redeeming features at all and must go.

As to the old Netherlands Bank, this is of no historical interest, while only the facade and not the interior is even faintly interesting architecturally. Its interest thus lies in only two of its three dimensions and it can justifiably be removed from Church Square and the facade re-erected at the open-air Museum.

The square itself could to great advantage be improved by the complete removal of the ring road and this space could then be incorporated into the existing inadequate central portion.

CHERISH IT

by IMMIGRANT, Silverton, Pretoria News (Readers' Letters), 24.7.1975

SIR, — Look after your "Square". Cherish it. There is no other like it. Do they destroy their history on the Continent? No, fear. They show it off to the tourists.

The reality of the buildings on the Square and the Kruger statue is something to observe and absorb of the greatness and beginning of this nations.

DIE BLOED KOOK OOR KERKPLEIN

DIE VADERLAND, 24.7.1975

SATERDAG is S-dag (stryddag) in Pretoria. Dan hou die stad se Burgerkomitee 'n reuse-saamtrek op Kerkplein om 'n slopingsbesluit vir die westelike deel te beveg. Mnr. Sybrand van Niekerk, Administrateur van Transvaal, hou voet by stuk — die ou geboue moet waai om plek te maak vir nuwes. Maar mense is nie tevrede met die verduideliking dat dié geboue weinig historiese waarde het nie. Ook vooraanstaande argitekte steun hul pleidoorie. Nou het dié saak tot 'n openlike uitbarsting gekom DIE VADERLAND het 'n diepte-ondersoek ingestel. Hier kan u meer van die stryd tussen die owerhede en die publiek lees . . .

SOMMIGE WIL PLATSLAAN, DIE ANDER PROBEER RED

deur JOE LORETZ, Die Vaderland, 24.7.1975

MENSE wat geen emosionele bande met Suid-Afrika in die verlede gehad het nie, voel baie sterk dat die geskiedkundige ou geboue aan die westekant van Kerkplein nie gesloop moet word nie. Almal wys daarop dat niks deesdae in die buiteland verlore gaan vir die nageslag nie.

Mnr. D. Pavlou, 'n Griekse kafee-eienaar van Johannesburg, sê selfs dat die voorgenome sloping as 'n misdad teen die Suid-Afrikaanse samelewing beskou kan word.

„Daar is mos genoeg oop stukke grond in Pretoria om toringblokke op te rig. Hoekom nou juis die historiese Kerkplein kies?“ wou hy ontste'd weet.

Mnr. Pavlou, wat nou 13 jaar in die Republiek woon, sê die Acropolis en ander geboue in Griekeland word soos goud bewaar. Dis toeristeaanlokkhede waarop die regering baie trots is.

Daarbenewens verdien dit baie geld deur middel van buitelandse besoekers. Mnr. Sybrand van Niekerk, Administrateur van Transvaal, hou egter voet by stuk. Die besluit dat die ou geboue moet waai, is finaal. Daar kan nou niks meer aan die saak gedoen word nie.

Een van die redes wat aangevoer word, is dat dié geboue weinig historiese waarde besit.

Mev. J. Kempka, wat 14 jaar gelede uit Wes-Duitsland na Suid-Afrika gekom het, sê in haar geboorteland word geskiedkundige ou geboue net so goed soos beskermd bome en wild behandel. Ou geboue word versigtig gerestoureer om dit vir die nageslag te bewaar. 'n Mooi voorbeeld hiervan is die ou kastele op die walle van die Rynrivier.

Mnr. M. Vieira, 'n Portugees wat tien jaar gelede uit Madeira na die Republiek geïmmigreer het, meen geskiedkundige ou geboue moet behoue bly, dog nie vervalle ou huise waaraan daar geen noemenswaardige geskiedenis aan verbonde is nie.

Soms staan dié ou huise net in die pad van vooruitgang.

In Madeira is 'n ou militêre fort byvoorbeeld in 'n uitsaaistatie omskep. Die vooraansig en buitenste mure het volkome behoue gebly, maar die binneste ruimtes is verander om by moderne omstandighede aan te pas.

„Mens kan oral toringblokke sien, maar nie oral die geskiedkundige geboue aan die westekant van Kerkplein nie,“ het hy bygevoeg.

In Portugal bly alle ou geboue deesdae behoue, veral om buitelandse toeriste te lok.

BAKLEIERS KOM VAN VER

DIE VADERLAND, 24.7.1975

MENSE van heinde en ver gaan Saterdag na Pretoria opruk om vir die behoud van Kerkplein se westelike deel te baklei. Vooraanstaande landsburgers het reeds ingewillig om gedurende dié openbare byeenkoms as sprekers op te tree.

Mnr. Piet Muller, voorsitter van dié Komitee en organiseerder van die byeenkoms, sê daar sal 'n platform geskep word vir almal wat graag hul sê wil sê.

By die demonstrasie sal ook versoekskrifte uitgedeel word wat Pretorianers kan onderteken.

Een van die vooraanstaandes wat ten gunste van die behoud van die wesfasade is, is prof. Chris Barnard, Suid-Afrika se voorste hartsjirurg.

As hy nie persoonlik daar opdaag nie, sal sy boodskap deur sy dogter Deidre aan die skare voorgelees word. Verskeie ander vooraanstaandes het ook beloof om teenwoordig te wees.

Volgens mnr. Muller hou die argument dat dié ou geboue weinig geskiedkundige waarde het, nie water nie. Argitekte het reeds bewys dat die geboue estetiese en argitektoniese waarde besit.

Die plan met die versoekskrifte is om dit deur middel van 'n vroueafvaardiging by die kantoor van die Eerste Minister te besorg. Die

Premier is immers die gewone landsburger se hoogste appèl, sê mnr. Muller.

Volgens mnr. Muller sal Saterdag se saamtrek 'n goeie meningspeiling van die volk se gevoel oor dié saak wees. Hy meen die Regering is nog nie ten volle daarvan bewus oor hoe gewone mense hieroor voel nie.

Mnr. Muller slaan die argument dat dié ou geboue 'n veiligheidsrisiko en hul agterkante 'n seeroog is, heeltemal in die wind. Oorsee is daar geboue wat honderde jare ouer is en nog steeds stewig staan.

Hy het 'n dringende beroep op alle Pretorianers gedoen om na dié saamtrek op te ruk en hul stemme te laat hoor.

BETOOG TEEN SLOPING

DIE VADERLAND, 24.7.1975

VURIGE VONKE gaan nog spat oor die voorgenome slooping van die geskiedkundige wesfasade van Kerkplein in Pretoria. Mense moenie skroom om hierteen te betoog nie. Slaag dit en ander stappe, kan dié deel later behoorlik gerestoureer en tot nasionale monument verklaar word.

Dié ingrypende voorstelle kom van mnr. Martin Engelbrecht, gewese sekretaris van die Studiegroep van Pretoriase Argitekte, in Johannesburg. Hulle het destyds hand en tand geveg dat dié ou geboue, wat deel van die Afrikaner se geskiedenis vorm, vir die nageslag behoue moet bly.

Die geboue wat geraak word, is die ou Capitol-bioskoop, die Nederlandse Bank, die Geregskamers, Cafe Riché, die Poskantoor, die Nasionale Bank, die ou Staatsmunt en die ou Bank van Afrika.

„Dié vete tussen argitekte en die owerheid duur al tien jaar lank. Trouens, dit het al baard gekry en kom nou tot 'n openlike uitbarsting,“ vertel hy.

„Ek persoonlik is 'n voorstaander daarvan dat Kerkplein met sy geskiedkundige ou geboue herontwerp word. 'n Mens moet egter nie sommer links en regs begin afbreek nie.

„Oorsee bly alles deesdae behoue. 'n Mooi voorbeeld hiervan is die waterstad Venesië in Italië. Hoewel dié pragtige stad besig is om in die see weg te sink, wend die owerhede daar alles in hul vermoë aan om dit te red.

„In Suid-Afrika word daar gedurig plek gemaak vir vooruitgang. Só het die ou Staatsgymnasium hier al in die slag gebly. Maar is summere slooping altyd wenslik?

„Ek dink mens moet eers besin voor jy begin platslaan. Destyds het ons honderde briewe en verhoë tot die owerhede gerig om die wesfasade behoue te laat bly. Al ons pogings en pleidooie het egter nie veel vrug afgewerp nie.

„Ons studiegroep het selfs so ver gegaan om foto-albums vir die nagedagtenis vir die jeug saam te stel en inligting oor die geskiedenis van die verskillende geboue te versamel.

„As die ou geboue gesloop word, sal die beplande hoë toringblokke wat op dieselfde plek opgerig word, beslis afbreek doen aan die plein se estetiese voorkoms.

„Die oostelike deel van Kerkplein word nie veel deur die aangeleentheid geraak nie, want dit bestaan in elk geval uit betreklik moderne sakegeboue.

„Een van die eerste geboue van die wesfasade waarvoor ons baklei het, is die ou Nederlandse Bank. Die rede hiervoor is dat dit een van die eerste sakegeboue in Pretoria was. En uit 'n argitektoniese oogpunt gesien, is dit ook 'n pragstuk.

„Nog 'n faktor ten gunste van die behoud van die wesfasade, is die feit dat buitelandse besoekers diep beïndruk daarmee is.”

Wyle prof. Jeep Snyman, voorheen voorsitter van die Studiegroep, het voor sy dood as 'n groot kampvegter vir die behoud van die wesfasade opgetree.

Volgens mnr. Engelbrecht het hy lede aangespoor om harder vir die behoud van dié ou geboue te veg. Die voorbeeld wat hy in sy lewe gestel het sal voortleef . . .

MEV. BETSIE REAGEER SKERP OOR KERKPLEIN

DIE VADERLAND, 24.7.1975

WYLE DR. H. F. VERWOERD was ten gunste van die behoud van die ou geboue op Kerkplein — veral die ou Nederlandse Bankgebou.

Mev. Betsie Verwoerd het 'n sterk bewoorde brief tot die Administrateur van Transvaal gerig, waarin die optrede van mnr. Van Niekerk om die teendeel te bewys, betreur word.

„Wyle dr. Verwoerd het telkens, wanneer ons oor Kerkplein gesels het, aan my genoem dat die ou geboue aan die wesfasade van Kerkplein bewaar moet word.”

Só vertel mev. Betsie Verwoerd, wat nader as enige ander mens aan dié voormalige eerste minister geleef het.

Volgens haar was dit dr. Verwoerd se plan om Strydom-plein met Kerkplein te verbind deur 'n promenade wat vir verkeer gesluit sou word en wat Kerkplein as die eindpunt sou hê met die Paul Kruger-deel in die middel.

Sy onthou nog goed dat hy dit as baie belangrik beskou het dat veral die Nederlandse Bankgebou behoue moes bly.

„Benewens hierdie regstelling van my man se siening, pleit ek ook vir die behoud van die betrokke geboue wat nou gevaar loop om gesloop te word,” het mev. Verwoerd gesê.

WAARDEVOLLE PLEIN-KUNS IN GEVAAR

OGGENDBLAD, 25.7.1975

DIE verdwyning van die Cafe Riché-gebou sal 'n groot jammerte wees. Dit is die algemene gevoel onder kunsliefhebbers en voorstaanders van die bewaring van die kulturele erfenis.

Hierdie gebou aan die westekant van Kerkplein, wat eintlik bekend moet staan as die Reserve Investment Building, is van besondere belang omdat dit van die min oorblyfsels van die beeldouwerk van die begaafde Anton van Wouw vertoon.

Die Cafe Riché kan beskou word as 'n uitstaande voorbeeld van die boubeeldhoukuns van die einde van die vorige eeu en dié begin van hierdie eeu in Europa.

Dit is die produk van die samewerking tussen Frans Stoff, die argitek en Anton van Wouw, die beeldhouer. In Europa was hierdie samewerking tussen ontwerper en kunstenaar 'n gehele nuwe rigting in die argitektuur — in Pretoria, duisende myle van Amsterdam is dieselfde formule met groot sukses toegepas.

Dit is die einste Soff-Van Wouw kombinasie wat 'n dekade ná die voltooiing van die Cafe Riché ook die Vrouemonument in Bloemfontein ontwerp het — 'n beeld wat vandag nog as een van Van Wouw se meesterstukke beskou word.

Die twee kenmerkendste eienskappe van hierdie gebou is die uil wat bo-op die nok van die gebou se dak oor Kerkplein waak en die reliëfbeeld van die Romeinse god, Mercurius wat op die Cafe se voorkant uitgekap is.

Deur die jare is algemeen aanvaar dat die uil 'n skepping van Van Wouw is. Die jongste inligting skryf hierdie beeld egter toe aan 'n Italiaanse beeldhouer wat spesiaal vir sy doel die Pretoriase Dieretuin besoek het om die afmetings van 'n lewendige uil te bekom. Van Wouw het net toesig oor die vervaardiging gehou en finale afwerkings aan die beeld gedoen.

Die reliëfbeeld met die woord „Commerce" daaronder uitgekap is sonder twyfel 'n Van Wouw-skepping. Sketse wat die beeldhouer gemaak het ter voorbereiding bestaan vandag nog in 'n private-versameling.

Daar het oorspronklik drie voorbeelde van Van Wouw se kuns op Kerkplein gestaan. In 'n 1892 het hy die oorspronklike voorgewel van die Ou Raadsaal uitgekap. Dit is deur die Britse besettingsmagte in die Tweede Vryheidsoorlog vernietig. Die Engelebeeldjies wat op die ou Standardbank-gehou was, het ook verlore gegaan met die slooping van dié gebou.

Nou is die enigste Van Wouw-werk, behalwe Oom Paul se standbeeld, ook in gevaar.

Ander voorbeelde van Frans Soff se ontwerpe wat nog in Pretoria te sien is is die Joodse Gedenksaal (intussen gesloop), die Engelenburghuis — nou die hoofkwartier van die S.A. Akademie vir Wetenskap en Kuns, die woonhuis van dr. A. J. Bergsma op die hoek van Park- en Orientstrate en nog 'n huis op die hoek van Park- en Hillstrate.

DIS 'N HELE WOLK VAN GETUIES

OGGENDBLAD, 25.7.1975

DIE volk is in opstand oor die beoogde slooping van Kerkplein. Die manne en vroue wat al hulle stemme uitgebring het teen die Provinsiale Administrasie se plan om die wesfasade van die Plein af te breek, lees soos 'n *Wie's Wie*.

Voorstanders van die ongeskonde behoud van die Plein sluit in prominente figure soos prof. Chris Barnard, mev. Betsie Verwoerd en dr. Antor. Rupert en oud-politici soos dr. Wennie du Plessis, mnr. Hans Abraham en mnr. M. C. de Wet Nel.

Daar is ook skrywers soos M.E.R. en Leon Rousseau, en kultuurleiers soos prof. P. J. Nienaber, Adriaan Mocke en Susan van Eeden wat dit steun.

Kenners van ons Suid-Afrikaanse erfenis soos dr. Willem Punt, sy seun mnr. Willem Punt, en dr. Hermann Rex; die dogters van Jan Cilliers en Anton van Wouw; en Stadsraadslede, waaronder die burgemeester, mnr. Klasie Coetsee en die onder-burgemeester, mnr. H. P. Botha, wil Kerkplein bewaar laat bly.

Inwoners van Swellendam en Worcester; Mimi Coertse, Ponie de Wet en prof. P. G. Nel; en elke koerant in Transvaal steun die behoud van die wesfasade.

Dan is daar die Argitekte-studentevereniging, die Transvaalse Instituut vir Argitekte, die Stigting Simon van der Stel, de Pretoriase Studiegroep vir Argitekte, die Transvaalse Kunsvereniging, die Rapportryers, die Voortrekkers, die F.A.K. en die Vrouefederasie.

En natuurlik die Genootskap Oud-Pretoria, die Akademie vir Wetenskap en Kuns, die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede en die Pretoriase Kultuurraad wat 60 000 lede verteenwoordig.

Die apostel Paulus het eeue gelede reeds geskryf: „Hoe sal ons so 'n groot wolk van getuies kan verontagsaam?”

More op Kerkplein kan elkeen 'n bydrae tot dié burger-aksie maak.

Die Onder-Burgemeester van Pretoria, Sy Edelagbare H. P. Botha het hom ook uitgespreek ten gunste van die bewaring van die historiese geboue van die wesfasade.

KOM STEM MÔRE

REDAKSIONEEL, Oggendblad, 25.7.1975

MÔRE op Kerkplein kry Pretorianers die geleentheid om hulle mening oor die behoud al dan nie van die wesfasade te gee.

Dit is natuurlik so dat die Transvaalse administrateur gesê het die aksie sal van geen waarde wees nie daar hy reeds finaal besluit het.

Tog wil ons glo dat hy grootmoedig genoeg sal wees om eers te wag en te sien hoedat Pretoria reageer op hierdie week se volgehoue veldtog om steun vir die behoud van die historiese geboue.

Wat môre op Kerkplein gebeur, is 'n uitdrukking van die demokratiese wil van die volk, 'n burger-aksie.

Dit is ongelukkig so dat die meeste mense gelate toekyk terwyl die owerheid op alle vlakke besluite namens en vir hulle neem. Dié gebrek aan direkte deelname en ook belangstelling in die besluite wat die burger raak, is te betreure.

Natuurlik het die omvang wat staatsadministrasie vandag neem, en die ingewikkeldheid daarvan, daartoe bygedra om die afstand tussen burger en owerheid te vergroot.

Maar in Europese lande — veral Wes-Duitsland — het in verskillende stede soortgelyke burger-aksies oor 'n hele reeks sake ontstaan.

In elke geval het dit gegaan om gebeurte en besluite wat die burger direk raak.

Die aksie môre op Kerkplein is van dieselfde aard.

Daarom is dit belangrik dat soveel Pretorianers as moontlik Plein toe kom om hulle mening te gee.

Vir of teen — hoewel Oggendblad pleit om 'n stem vir die behoud van die geboue — is as sulks in die aksie nie van belang nie. Deelname is wel waarom dit gaan.

Moet nie môre by die huis bly en Pretoria in die steek laat nie.

OOM JAN KOM HELP OOM PAUL

deur PIET SNUFFELAAR, Die Transvaler, 25.7.1975

DIE Kaap is besig om wraak op die „kultuurlose“ Transvalers te neem, en in dié situasie is daar iets wat bitter ironies is.

Veral vir ons wat die petalje onthou wat ontstaan het toe Transvaalse „barbare“, onder leiding van mev. Kotie Roodt-Coetzee, Kaapse kultuurskatte gaan „roof“ het.

Hulle pryk nou in die opelugmuseum in Pretoria, nadat Kapenaars nie genoeg belangstelling daarin getoon het om hulle te bewaar nie.

Nou wil die Kapenaars weer ingryp om Kerkplein van slooping te red. Dit is vanoggend treffend deur ons susterkoerant, Oggendblad, in 'n spotprentjie op sy voorblad uitgebeeld, en ons plaas dit graag hierby.

Pretoria — of volgens die publisiteit wat daaraan verleen word, ten minste 'n groot deel van die hoofstad — is besig om te betoog teen die slooping van Kerkplein se geboue. Saterdag is die groot dag.

NET TIEN MINUTE

Die Administrateur van Transvaal, mnr. Sybrand van Niekerk, is genooi om die byeenkoms (of sal dit oordrewe wees om van 'n „betoging“ in Pretoria te praat?) by te woon.

Die organiseerders het egter twee streng voorwaardes gestel:

- Hy moenie langer as tien minute praat nie;
- hy moenie persoonlike aanvalle doen nie.

Wat ook al uit die protes voortvloei, dit lyk tog asof oom Paul daarin geslaag het om die Transvalers en die Kapenaars te verenig!

Oggendblad skryf vanoggend in 'n hoofartikel dat mnr. Van Niekerk gerus die besluit oor die sloping van die wesfasade van Kerkplein kan heroorweeg

„Wat begin het as 'n kleine burgerlike aksie is besig om in 'n sterk demokratiese opwelling te verander.

HEROORWEEG BESLUIT

„Publisiteit in die pers het mense laat besef wat hulle gevaar loop om te verloor, en die gevolg is toenemende belangstelling.

„Dat twee sulke uitnemende mense soos mev. Betsie Verwoerd en M.E.R. ook hul stemme tot dié van die bewaarders gevoeg het, het besondere gewig aan die aksie verleen.

„Saterdag sal Pretoria die geleentheid kry om te toon hoedat hy oor die wesfasade voel.”

● Terloops, dit kan dalk Saterdag op Kerkplein warmer en interessanter verloop as met die slag by Loftus 'n Saterdag of wat gelede!

BENUT WESFASADE

deur MARTIE RETIEF, Beeld, 25.7.1975

OP geen wetenskaplike grondslag nie, maar bloot interessantheidshalwe het ek op een dag sewentien mense gepols oor Kerkplein. Vyftien was vir die behoud van die Wesfasade en twee het nie geweet hoe hulle voel nie.

Uiteindelik was dit juis hierdie twee wat huidig die beste redes aangevoer het hoekom die fasade behou moet word.

„Ek dog dis beleid om inflasie te bekamp,” het die een gesê. „Ek dog dis deel van die bekamping om nie ou geboue wat nog bruikbaar is, sommer te sloop nie. Ek dog dis verklaarde oorlog teen inflasie.”

Naas sy brom het sy meisie nog 'n bruikbaarere voorstel gehad. „As hulle die geboue hou, kan hulle mos uiteindelik vir die mense 'n ordentlike plek gee waar jy jou kunstgoed kan koop, kunssale kan bekijk, koffie kan drink. En 'n boutique of twee vir oudhede sal die mense soos vlieë trek.”

'n Super-vlooiemark?

„Wel, soort van. Net grênder.”

NIE 'N SKANDE, MAAR DAREM . . .

BEELD, 25.7.1975

„EK wil nou nie sê dis 'n skande nie — ek wil niemand in die gesig vat nie — maar darem . . .”

Met dié woorde het mev. Mabel Jansen, weduwee van dr. E. G. Jansen, voormalige Goewerneur-generaal van Suid-Afrika, haar gister geskaar by die groot aantal ontevredenes wat die sloping van Kerkplein se Wesfasade tot elke prys wil voorkom.

„Dis 'n historiese erfenis, 'n kosbare erfenis uit die ou dae. Daar is so min wat ons oor het, en as hulle só aangaan, bly daar vir ons een van die dae niks oor nie,” het sy gesê.

Mev. Jansen het baie mooi herinneringe van dié ou plein, van die dae toe sy nog Gelofte-dag en Helder-dag daar gevier het.

En van die tyd toe sy, as voorsitster van die kommissie om die standbeeld van Paul Kruger van die stasie na Kerkplein te laat verskuif, so hard gestry het om Oom Paul te bring na die ereplek wat hy vandag beklee.

As nuwe geboue in hul plek opgerig word, sal die plein sy karakter verloor, voel sy.

„Of hierdie geboue argitektoniese juwele is, kom nie daarop aan nie — dis nie geboue wat 'n mens platslaan nie, dis ons geskiedenis.“

PUNT HET SLOPING BEGIN, SÊ ARGITEK

BEELD, 25.7.1975

DIE man wat verantwoordelikheid moet aanvaar vir die sloping van die Wesfasade van Kerkplein, is dr. Willem Punt, in der waarheid een van die talle historici en kampvergters vir die behoud van die plein soos hy is.

Dié bewering kom van een van die argitekte wat verantwoordelik gaan wees vir die een nuwe deel van die Wesfasade, mnr. Hansie Botha. Hy is lid van die span argitekte wat vir die Provinsiale Administrasie se nuwe gebou aan de Wesfasade sorg.

Die konfrontasie tussen die skepper van die nuwe plein en die behouer van die ou plein kom 'n dag voordat die inwoners van Pretoria en ook ander dele van die land môre 'n versoekskrif vir die behoud van die plein gaan onderteken.

Duisende mense word tussen 10 vm. en 1 nm. op die plein verwag om die versoekskrif wat aan die Eerste Minister gerig is, te onderteken. 'n Onafhanklike meningspeiling deur 'n Engelstalige dagblad in Pretoria het gister bevind dat 96 persent van meer as 5 000 lesers vir die behoud van Kerkplein is.

Dr. Punt, wat die laaste jare alles in die stryd werp om Kerkplein ongeskonde te laat bly, was gister erg verbaas om te hoor dat die sloping aan hom toegeskryf word.

BEHOUD

Mnr. Botha het gister gesê dat hy destyds met die beplanning van die nuwe gebou vir die suidelike deel van Wesfasade voorsiening gemaak het vir die behoud van die ou Nederlandse Bank. Die noordelike deel van die beplanning het eweneens die ou Nasionale Bankgebou ingesluit.

Nadat die aanbeveling van die Kerkpleinkomitee dus was dat voortgegaan moet word met die ontwikkeling van die Wesfasade met die behoud van die twee historiese geboue, het die argitekte met beplanning begin

Dit was toe die plan van die beoogde ontwikkeling weer aan belanghebbendes getoon is, dat kritiek uitgespreek is deur onder andere dr. Meiring Naudé en dr. Punt. Daar was toe opnuut versoeke dat die hele wesfasade behou moes word.

Kort daarna is besluit dat die hele wesfasade plek moes maak vir ontwikkeling van die geboue vir die poskantoor en die Transvaalse Provinsiale Administrasie. Die Eerste Minister het alle belanghebbendes oor de besluit ingelig.

Dr. Punt het gesê dat hy jammer is oor die bewering dat hy verantwoordelik is vir iets wat hy so graag wil verhoed. Dit gaan egter nie om wat een persoon wil of nie wil nie, maar om die geskiedenis van die volk behoue te laat bly.

Die atmosfeer van Kerkplein sou verdwyn het indien die vroeëre planne uitgevoer moes word soos dit op die plakker uitgebeeld was.

Hy, dr Mëiring Naudé, sy seun Willem en 'n mnr. Roets, het toe hul stem uitgebring teen die beoogde ontwikkeling. In sy geheel was die voorstelling vir hulle onaanvaarbaar en hulle het dit so in 'n boek aangedeken.

Die boek waarin diegene hul mening oor die voorgestelde ontwikkeling kon uitspreek, was by die Departement van Openbare Werke beskikbaar gestel.

'N MENIGTE OP PLEIN VERWAG

HOOFSTAD, 25.7.1975

DIE BURGERKOMITEE vir die behoud van Kerkplein gaan op more se massasaamtrek by hierdie geskiedkundige baken in Pretoria 'n landwye oproep doen om voorstelle vir die algehele herontwerp van die plein. 'n Prys, wat later aangekondig sal word, gaan vir die beste voorstel uitgelooft word.

Nadat al die handtekening van mense wat die saak steun verkry is, sal 'n afvaardiging na die Eerste Minister se kantoor gestuur word om dit aan mnr. Vorster te oorhandig.

Die voorsitter van die komitee, mnr. Piet Muller, het vanoggend aan Hoofstad gesê dat ontwerpe en voorstelle van belangstellende argitekte reeds ontvang is.

„Afgesien van die feit dat ons heeltemal oorval word deur mense en instansies wat pleit vir die behoud van Kerkplein en die ou geboue wat dáár staan, is die wekroep net so sterk om die plein weer lewendig te maak,” sê mnr. Muller.

'n Groot opkoms word môre op Kerkplein verwag, waar almal wat ten gunste is van die behoud van Kerkplein en die geboue wat nou daar staan, die geleentheid sal kry om pleitskrifte te onderteken.

STEUN

Pannekoek en koffie sal bedien word en die plan is om — nadat al die handtekening verkry is — 'n afvaardiging na die kantoor van die Eerste Minister te stuur waar die pleitskrif aan mnr. Vorster oorhandig sal word.

„Ons ontvang geweldige steun. Boys High in Pretoria het pleitskrifte gevra wat deur elke leerling in die skool onderteken sal word.

„Ons het verneem dat studente van die Pretoriase Onderwyskollege hulle deel wil bydra, terwyl daar op verskillende plekke in die stad tafels sal wees waar die inwoners vir die behoud van Kerkplein kan pleit.

KERKPLEIN

„Talle ander opvoedkundige inrigtings organiseer sonder om té veel uit die mou te laat. Ons is net laat weet dat hulle die gedagte steun” vertel mnr. Muller.

Dat die reaksie onder Pretoria se inwoners oorweldigend is, is baie duidelik. Spesiale voorsiening moes gemaak word vir mense wat nie om 13h00 op Kerkplein kan wees nie om later hul handtekenings te gee.

BKA IS VIERKANTIG AGTER PROTES TEEN SLOPINGS BY PLEIN

deur DR. W. J. G. LUBBE (Voorsitter) Bond van Konserwatiewe
Afrikaners, Posbus 3473, Pretoria, Hoofstad (Ons lesers skryf),
25.7.1975

GEAGTE REDAKSIE, — Die Bond van Konserwatiewe Afrikaners skaar hom by al die individue en organisasies in hul dringende versoë aan die owerheid om af te sien van sy voorneme om die belangrike geskiedkundige geboue aan die westekant van Kerkplein te sloop.

Die Plein is die geskiedkundige hart van die hoofstad en die RSA en die betrokke geboue vorm na ons oortuiging 'n onmisbare deel daarvan. Deur dit te sloop sal die eenheid van die plein geheel en al versteur word en ons stad en land beroof word van 'n karaktervolle en onvervangbare boukundige erfenis.

Die vernietiging van so 'n sigbare en sprekende band met die veelbewoë en roemryke tydperk in ons volk se geskiedenis moet onvermydelik bydra tot die reeds kwynende belangstelling in hierdie helde-tydperk en tot die algemene vervlakking op kulturele gebied.

VAN WOUW SE WERK WORD VERNIETIG MERCURIUS-RELIEFBEELD OP DIE KERKPLEIN

deur WILLEM-JAN PRINSLOO, Hoofstad, 25.7.1975

EEN van Suid-Afrika se grootste kunsskatte, die Mercurius-relief-beeld, op Kerkplein gaan vernietig word as daar met die slopingsplan in Pretoria, voortgegaan word.

Indien dit gebeur, sal die laaste skakel tussen die Cafe Riché-gebou op die plein en die Vrouemonument in Bloemfontein, verdwyn.

So sê dr. Hermann Rex, argivaris van die Nederduitsch Hervormde Kerk, nadat hy waardevolle inligting ingewin het oor die geskiedenis van die Cafe Riché-gebou en die manne wat vir die ontwerp en versiering van die gebou, verantwoordelik was.

„Die Nederlandse argitek, Frans Soff was die argitek van die gebou en Anton van Wouw die beeldhouer wat die reliefbeeld van Mercurius aan die voorfasade van die gebou, geboetseer het.

„Tot redelik onlangs was daar nog bespiegel wie vir die uil op die Cafe Riché-gebou verantwoordelik was. Daar kan nou met alle sekerheid verklaar word dat dit deels wél die werk van Anton van Wouw is. Ook die pragtige reliefbeeld van Mercurius, is die bekende kunstenaar se handewerk” sê dr. Rex, wat die afgelope tien jaar lank, navorsing oor Kerkplein en sy geboue doen.

Hy vertel dat hy kontak gemaak het met 'n persoon wat moontlik inligting kon verstrek oor die geskiedkundige agtergrond van die ou gebou en sy kunswerke.

„Toe ek hom enkele weke gelede opspoor, het ons begin gesels oor die argitek Frans Soff en die onsekerheid oor die beeldhouer van die uil en die reliefbeeld op Cafe Riché.

„Die persoon het 'n sketsbeeld van die reliefbeeld aan my getoon met Van Wouw se naam daarop. Agter op dieselfde foto, is die heel eerste skets van Frans Soff, wat gelei het tot die ontwerp van die Vrouemonument in Bloemfontein.

„Die uil is geboetseer deur 'n Italiaanse beeldhouer. Van Wouw het egter 'n gedeelte van die werk gedoen. Daar was 'n uil in die Dieretuin in Pretoria en die afmetings van dié voël is daar geneem”, vertel dr. Rex. Cafe Riché het toe bekend gestaan as die „Reserve Investment Building”.

Anton van Wouw het dus 'n belangrike stempel gedruk op hierdie sakegebou uit die vorige eeu. Hierdie kunsskat is ook die laaste van Van Wouw op 'n gebou op Kerkplein. Sy voorlaaste werk was die ontwerp op die voorfasade van die Ou Raadsaalgebou, van die Republikeinse Wapen. Kort na die Tweede Vryheidsoorlog is dit deur die Engelse vernietig.

„Frans Soff en Anton van Wouw was boesemvriende en die verbintenis is stewig uitgebou met die ontwerp van die Vrouemonument in Bloemfontein. Soff was die argitek en Van Wouw die beeldhouer van die konsentrasiekampvrouefigure by die monument. Dieselfde twee was dus verantwoordelik vir die Cafe Riché, die enigste verbintenis tussen twee geboue en twee baie bekende kunstenaars,” sê dr. Rex.

„Ons eie owerhede moet tog nie dié kunsskat vernietig nie. Dit moet bewaar word. Dié feite was nie beskikbaar toe met die Administrateur van Transvaal onderhandel is nie. Dit was nooit bekend nie.”

Beroep op Van Niekerk oor Kerkplein:

MOENIE HUIDIGE GEBOUE SLOOP!

deur DR. J. ALBERT COETZEE, Oud. L.V., Hoofstad, 25.7.1975

STEL jou Kerkplein voor sónder sy huidige geboue: dan kan jy maar gerus vra of iemand jou kan sê waar Pretoria is.

Jare gelede toe ek lid van die Provinsiale Raad geword het, was die sitplekke gerangskik soos in die Parlement — aan weerskante van die voorsitter, met die „vloer” van die Raad tussen die lede wat na mekaar gesit en kyk het. Toe is egter besluit om aan die historiese waarde van die Raadsaal, wat ook die Volksraadsaal van die ou Transvaalse Republiek was, reg te laat geskied deur die banke in 'n halfmaan voor die voorsitterstoel te rangskik — soos hulle in die ou Republiek se tyd gerangskik was.

Nou is ek verbaas om te sien dat in die geval van Kerkplein, waarvan die ou Raadsaalgebou deel is, afgewyk word van daardie mooi historiese waardering.

Daar word in 'n poging om Kerkplein ongeskonde te hou, nadruk gelê op die argitektoniese voorkoms van die geboue uit vervloë dae, maar vir my is hul betekenis hoofsaaklik geskiedkundig. Ek dink bevoorbeeld aan die ou Munt-geboutjie agter die ou Nasionale Bankgebou wat langs die poskantoorhoek staan: mens kan die gebou van die Plein af nie eens sien nie en ek glo dat hy ook nie argitektoniese waarde het nie.

Maar hy het **historiese waarde**. Dis nogal uit hierdie geboutjie (en die Nasionale Bank waaragter hy staan) dat die sogenoemde „Krugermiljoene” haastig verwyder is terwyl die Engelse bomme reeds oor die rante suid van Sunnyside begin bars het! Dit sal vreeslik jammer wees as hierdie geboutjie en die ou Nasionale Bank, waar op die hoeksteen nog staan dat dit deur Sy Hoogedele, Staatspresident S. J. P. Kruger, gelê is, gesloop moet word.

Maar dis slegs 'n klein voorbeeld van die hele Plein met sy historiese gebouekompleks. Stel jou die Plein voor sonder sy huldige geboue: dan kan jy maar gerus vra of iemand jou kan sê waar Pretoria is.

Ek het die Administrateur van Transvaal, mnr. Van Niekerk in baie jare leer ken as 'n sterk persoonlikheid wat hom nie maaklik van sy beskouinge laat afsien nie; maar ook as 'n regverdige man wat nie 'n onreg sal gedoog nie en wat, wanneer dit blyk dat sekere feite nie onder sy aandag gekom het nie, uit eie beweging daardie feite sal noem en reg laat geskied.

Ek is oortuig dat 'n onherstelbare onreg ons Republiek aangedoen sal word as die Kasteel in Kaapstad of Kerkplein se geboue in Pretoria vir die een of meer moderne geboue moet plek maak en wil hom dringend vra om in die gees, wat gelei het tot herstel van die binnekant van die Ou Raadsaal, ook die buitekant daarvan in beginsel te handhaaf.

(Dr. Coetzee is ook die ontdekker van die Slagtersnekbalk en het die boek, Skavot, geskryf. — Red.)

DIE VOLK PROTESTEER MÔRE

deur VENTER SMIT, Hoofstad, 25.7.1975

VAN RIEBEECKDAG as vakansiedag is van ons weggeneem al is Suid-Afrika een van die min lande in die wêreld wat kan sê presies op watter dag hy gebore is. Die dag is afgeskaf ondanks protes van 'n groot deel van die volk wat die waarde van so 'n dag in die geskiedenis en kultuur besef

Presies dieselfde is nou aan die gebeur met Kerkplein. 'n Klompie desperate mense kom môre byeen om 'n volk se protes te demonstreer teen 'n ander klompie mense wat uit hoofde van hulle posisies die mag aan hulle kant het.

Lagwekkende argumente word aangevoer waarom die geboue aan die westekant van die Plein gesloop moet word. Daar word selfs gesê dat wyle dr. Verwoerd ten gunste was van dié slooping.

Waarvoor gaan dr. Verwoerd nou nog gebruik word? Dit is tragies dat die argumente in „privaat gesprekke“ van 'n dooie man bygesleep moet word, as jou eie te dun word.

Daar is dit ook ironies dat die persoon wat sekerlik beter moet weet as enigiemand anders wat haar man se standpunt is — mev. Betsie Verwoerd — nou laat blyk dat haar eggenoot juis ten gunste van die behoud van die westekant van Kerkplein was. Iemand lieg mos iewers- of hoe?

Ook verspot is die bewering dat die Eerste Minister, mnr. John Vorster, kwansuis in die verleentheid gestel sal word deur die demonstrasie op Kerkplein.

Kan jy nou meer? Dit is 'n kwade dag as die eerste minister van 'n land deur sy eie mense in die verleentheid gestel word. So klein glo ek nie is ons Eerste Minister nie. So groot glo ek in werklikheid is hy, dat hy heeltemal in staat is om 'n besluit wat hy sekerlik op aanbeveling geneem het, in heroerwaging te neem.

Daar word gepraat dat ondergrondse parkeergeriewe nodig is vir die mense by TPA. Dit is mos dan die werklike rede en nie al die ander argumente soos „skoonheid van argitektuur“ „dr. Verwoerd het so gesê“ of dat die westekant „nie pas by die res van die Plein“ nie.

Dit is nou al jare dat die handel en nywerheid betoog dat die staatsdiens heeltemal te veel mense in diens het. Vanselfsprekend is die provinsiale administrasies hierby ingesluit.

'n Mens kan dus die vraag vra of dit nie vir die Transvaalse Administrasie beter sou gewees het nie om hulle werknemers in te kort, pleks van om daardie geweldige groot gebou op te rig. Was dit ook nodig om dié gebou juis te bou op die plek waar hy nou is want hy belemmer in elk geval die atmosfeer wat die historiese geboue aan Kerkplein gee.

Dit lyk uiteindelik of die TPA-gebou van die begin verkeerd beplan is want hoekom is dit dan nou skielik nodig om geboue plat te vee sodat daar meer ruimte vir TPA se mense kan wees?

As van my volksleiers ontslae kan raak van die beheptheid om empaaiers te bou sal ons 'n groot sprong gee na grootheid en sal dit nie nodig wees om ons kultuurerfenis te verkoop nie.

STEM REG

REDAKSIONEEL, Hoofstad, 25.7.1975

MÔRE kan beskou word as een van die belangrikste dae in die geskiedenis van Pretoria, want dit gaan om die behoud van die geboorteplek van 'n stad.

Die stem van die burger kan môre beslis of daar voortgegaan mag word met die uitwissing van 'n roemryke stuk geskiedenis.

Stem en stem reg! Stem vir die behoud van Kerkplein in sy geheel! En laat geen ysige koue u weghou of verhinder nie! U stem kan 'n lewegewende inspuiting wees in die reeds sterwende hart van die stad.

Pretoria is op Kerkplein gebore en vasgevang in sy omringende geboue is die gees van vryheid, stryd en landelikheid: 'n erfposisie wat elke Pretorianer se geboortereg is. Durf dit verruil word vir die steriliteit van alluminiumargitektuur?

Ons is voorstaanders van vooruitgang en ontwikkeling, tereg ook, maar nie ter wille van ons geskiedenis nie. Laat Kerkplein weer tot sy reg kom. Bring die lewe terug na 'n dooie kol en laat die erwe van ons vaders, erwe vir ons kinders bly . . .

Sedert 1908 word daar al baklei vir die behoud van Kerkplein. Baie is reeds verander, maar nog nooit is daar so 'n finale „nee” gegee vir Kerkplein se voortbestaan nie.

Die redes vir dié besluit is nie gemotiveerd genoeg vir Pretorianers om dit te aanvaar nie. Daarvan getuig die sterk stemme van protes wat tans gehoor word.

Daar is wel aangevoer dat die geboue, argitektonies nie verantwoord is nie, maar in hierdie saak gaan dit om die historiese waarde van die betrokke geboue.

Iewers, met die hantering van dié saak het iets verkeerd verloop en ons doen 'n beroep op die instansies wat betrokke is by die slopingsbesluit, om verantwoordelikheid en ootmoedigheid aan die dag te lê en om gemotiveerde redes aan te voer.

CHURCH SQUARE: FINAL BATTLE BEGINS

by NEIL JACOBSON, Pretoria News, 25.7.1975

CHURCH SQUARE is expected to explode into activity tomorrow as hundreds of Pretoria residents flock to the "Save the Western Facade" meeting.

The Citizens' Committee for the Preservation and Restoration of Church Square, organisers of the meeting, are hoping to get thousands of signatures on petitions.

Summaries of the petitions will then be delivered to the Prime Minister's office.

"He is the last judge of appeal in the saga. We know if we deliver the petitions to his office, that they will get to the right quarter," said Mr. Piet Muller, a spokesman for the committee, today.

Telegrams of support are flooding into the committee's office from all over the country. Telex messages and telegrams are also arriving at the Pretoria News offices.

COMPETITION

The meeting tomorrow starts at 10 a.m. A motion will be put to the crowds, calling on the Government to run a national competition for ideas on how Church Square could be redesigned.

Banners saying "Save our Heritage" will be strung across the four entrances to the Square.

Mr. Muller said anyone would be permitted to speak. They should hand their names to the chairman, and would have to stick to two rules: Five minutes speaking time with no personal attacks allowed.

Speeches will be spaced out at 20-minute intervals. In between music will be played and pancakes sold.

A last-minute, but highly significant, plea to save Church Square has come from the National Cultural History and Open-Air Museum.

In an editorial in the latest issue of Museum Memo, a plea is made that the western facade be saved, "even though the death sentence on these buildings is decided and will soon be carried out.

"We are the last people to plead for preservation for preservation's sake . . . but these buildings are documents of their time.

"Most of these structures were erected by people who were sympathetically supported by Kruger and his people until their last days.

"Does the present generation dare to destroy the evidence of that past? How much poorer we will be if even this link with the time of glory of the Boerevolk is broken."

HOOGETPUNT IN DIE STRYD OM KERKPLEIN

DIE VADERLAND, 25.7.1975

MÔRE om 14h00 bereik 'n „betoging" vir die behoud van Kerkplein sy hoogtepunt. Dan gaan pleitstukke vir oorhandiging na die plein gebring word.

Mnr. Piet Muller, voorsitter van die Burgerkomitee vir die behoud van Kerkplein, het vanoggend gesê dat 'n nasionale prysvraag uitgeskryf gaan word.

Die prysvraag is vir die herontwerp van kerkplein, sonder om die geboue aan die westekant van dié geskiedkundige plein in te boet.

Die uitgangspunt sal wees om Kerkplein lewendig te maak en om die sakelewe na die middelpunt van die stad van president Kruger, terug te bring.

● Die protesvergadering word gehou ná die versekering van die Transvaalse Administrateur, mnr. Sybrand van Niekerk, dat sekere historiese geboue van die Plein moet waai.

„Ons ontvang in hierdie stadium groot ondersteuning uit verskeie oorde. Dit is veral opvoedkundige inrigtings wat nou na vore tree. Môre se program sal dit bewys.

„Hoewel die program nie georganiseer sal wees nie, maar as 'n spontane gebaar uit die geledere van die stad se inwoners en land-burgers kom, sal daar tog orde gehandhaaf word.

„Die plan is om vir iedere en elk wat vir die behoud van ons erfenisse wil pleit, die kans te gun om te sê wat hy dink.

„Op verskeie plekke in die stad sal daar tekentafels wees waar pleitstukke onderteken kan word. By Barclay-plein, Sunnypark en verskeie ander plekke in die stad sal mense gereed staan om die poging te steun.”

FATEFUL MEETING

EDITORIAL, Pretoria News, 25.7.1975

CHURCH SQUARE has, in its 120 years of history, been the scene of many fateful meetings. It has witnessed the calling up of commandos, heard proclamations of annexation, been a dignified setting for the inauguration of presidents. But in all the years in which it has watched four generations of Pretorians coming and going about their daily business it has not seen a meeting such as that called for tomorrow — a mass rally on the Square itself to call for its preservation.

The Pretoria News public opinion poll showed yesterday that the people of Pretoria are overwhelmingly opposed to the Government's plans to demolish the Square's historic west facade, overwhelmingly in favour of preserving it for themselves and for their children's children as a link with the past. They want it to remain, they want the Square to shed its tarred roads and buses, to be born again as the living, pulsating, gracious and beautiful heart of their capital city.

To make that dream come true they must pack the Square tomorrow and make their voices carry commandingly into the corridors of power.

RED KERKPLEIN

REDAKSIONEEL, Die Vaderland, 25.7.1975

SUID-AFRIKA en veral Transvaal met sy jong geskiedenis het nie soveel ou geboue van geskiedkundige en argitektoniese waardê dat hy na willekeur kan platslaan nie. Daarby het ons, ten spyte van gekonsentreerde stedelike uitbreiding, tog nog voldoende grond om in ons behoeftes vir moderne kantoorblokke te voorsien.

Daarom bly die besluit om die paar ou praggeboue om Kerkplein in Pretoria te sloop, onbegryplik. Selfs 'n land soos België met sy beperkte grondgebied sal nie droom om die geskiedkundige ou gildehuise om Brussel se Grote Markt te sloop nie.

Te oordeel aan die openbare reaksie, lê hierdie geboue en die voorkoms van die plein ook die algemene publiek na aan die hart.

Ons meen dis inderdaad 'n saak waaraan die Administrateur, mnr. Sybrand van Niekerk, ernstige herooringing kan skenk. In hierdie geval behoort openbare sentiment swaarder te weeg as geselekteerde belange.

OPENBARE PROTES KAN KERKPLEIN RED

OGGENDBLAD, 26.7.1975

VANDAG is die dag waarop daar oor die lot van Kerkplein beslis gaan word.

Die volk — die gewone mense — het vanoggend die geleentheid om op 'n demokratiese manier aan die Regering te vertel hoe hy oor die bewaring van sy erfenis voel.

Soos in die jare her is Kerkplein vandag weer die middelpunt van Pretoria se bedrywighede. Elkeen wat 'n standpunt wil stel oor die Plein se toekoms, kan dit doen — solank dit net kort en bondig is.

Die Burgerkomitee vir die Bewaring en Restourasie van Kerkplein ruk op in protes teen die Provinsiale Administrasie se plan om die westelike fasade van die plein te sloop en die ou historiese geboue te vervang met moderne toringblokke.

Die verrigtinge begin vanoggend om tienuur. Teen elfuur bereik die protesaksie sy hoogtepunt — wanneer mense soos mnre. Hans Abraham en M. C. de Wet Nel hulle standpunte stel.

Telegramme van prof. Chris Barnard en 'n boodskap van die skryfster M.E.R., wat vanjaar 100 word, sal dan ook voorgelees word.

PLEITSKRIFTE

Almal wat sterk voel vir die bewaring van Kerkplein kan pleitskrifte kom onderteken — nie net op die Plein self nie, maar ook by Sunnypark en Barclayplein.

Kenner van die argitektuur en van Suid-Afrika se kultuurgeskiedenis sal voortduurend daar wees om mense in te lig oor die geskiedenis en argitektoniese waarde van die geboue wat bedreig word.

Mnr. Piet Muller, die segsman van die Burgerkomitee, het gister gesê elkeen is welkom om sy standpunt op die Plein te kom stel. Die ouer mense sal eerste kans gegun word om te praat.

'n Afvaardiging van Tukkieë en die Norre sal teen eenuur vanmiddag met petisies van studente by die Plein opdaag om aan almal te wys wat hulle van die slooping van die geboue dink.

Volgende week sal al die handtekeninge aan die Eerste Minister se kantoor voorgelê word.

● Ondanks die erns van die saak sal dit vandag baie soos 'n karnaval op die Plein lyk. Tussen die toesprake deur sal musiek gespeel word — boeremusiek en eietydse musiek — en pannekoek sal by stalletjies te koop wees.

KOMITEE SE MAN IS VOL MOED

OGGENDBLAD, 26.7.1975

PRETORIA. — „Ek is vol moed dat die volk vandag 'n demonstrasie ten gunste van Kerkplein se behoud sal gee.”

Dit is die optimistiese mening van mnr. Piet Muller, segsman van die Burgerkomitee vir die behoud van Kerkplein.

Die moontlikheid dat die Provinsiale Administrasie tóg met sy beoogde slooping sal voortgaan — in weerwil van vandag se „betoging” — is iets waaraan mnr. Muller nie dink nie. „Ek weier om dit te doen,” sê hy.

„Ek het genoeg vertroue in die Regering dat hy die wil van die volk in ag sal neem wanneer 'n finale besluit geneem moet word.

„Die Burgerkomitee is nie 'n groep betogers nie. Ons probeer slegs doen wat die Provinsiale Administrasie geweier het om te doen — om

die Eerste Minister en sy Regering in te lig oor hoe die volk werklik oor Kerkplein voel."

● Die kunstenaar Elly Holm het gister vanuit haar woning te Hartebeespoort ook sterk kaspie gemaak teen die voorgestelde sloping van die westelike fasade van Kerkplein.

Mev. Holm het gesê ondervinding het haar geleer dat die jongste verlede net 'n gedagtelose roetine geword het. „Wat die ‚opbou‘ betref, bly alles kortstondig."

Almal kan praat:

KERKPLEIN SE LOT SO BESLIS

DIE TRANSVALER, 26.7.1975

VANDAG is die dag waarop daar oor die lot van Kerkplein beslis gaan word. Vandag kry die volk, die gewone man op straat, die geleentheid om sy demokratiese reg uit te oefen en die Regering te vertel hoe hy voel oor die bewaring van sy erfenis.

Die Burgerkomitee vir die Bewaring en Restourasie van Kerkplein hou vandag groot makietie op die plein om te protesteer teen die Provinsiale Administrasie se idee om die westelike fasade van die plein te sloop en die ou historiese geboue te vervang met moderne toringblokke.

Kerkplein sal dus vandag weer die middelpunt van Pretoria se bedrywighede wees.

Die verrigtinge begin om 10h00. Almal wat 'n sprak te sprook het oor die planne van die Administrateur en sy administrasie kan sy sê sê — solank hy dit in vyf minute doen en beloof om geen persoonlike aanvalle te doen nie.

MUSIEK

Tussendeur al die toesprake sal musiek gespeel word — boere-musiek en eietyds. En pannekoek sal by stalletjies te koop wees — net soos karnavaltyd.

Mnr. Piet Muller, die segsman van die burgerkomitee het gister gesê dat hulle die ouer persone maar eerste die kans wil gee om hulle standpunt te stel.

Hier teen elfuur se koers sal die protesaksie sy hoogtepunt bereik. Dis dan wanneer die „groot kanonne" aan die beurt gaan kom. Oom Hans Abraham gaan praat en só ook oom M. C. de Wet Nel. Telegramme van onder meer prof. Chris Barnard en 'n boodskap van die skryfster M.E.R. wat vanjaar honderd word, sal dan ook geles word.

Die protes sal duur tot twee uur. Ook mense wat vanoggend werk sal dus kan kom praat en kom teken.

Die tekenry geskied op pleitskrifte wat op tafeltjies op die plein geplaas word. Almal wat sterk voel oor die bewaring van die plein word versoek om dit te onderteken.

Teen eenuur se stryk sal 'n afvaardiging van die Tukkieë en die Norre ook met 'n aantal handtekeninge opdaag en aan die aanwesiges vertel dat die studente ook sterk ten gunste is vir die bewaring van die wesfasade.

Ook vir diegene wat nog twyfel oor wie hulle moet steun, word daar voorsiening gemaak. Kenners van die argitektuur en ons kultuur-geskiedenis sal voortdurend aan diens wees om mense in te lig oor die geskiedenis en argitektoniese waarde van die geboue wat bedreig word.

As die geesdrif van vandag se verrigtinge gaan lê het, sal die versoekskrifte volgende week na die kantoor van die Eerste Minister geneem word.

HOU TOG DIE UIL VAN KERKPLEIN

deur ATTIE VAN TONDER, Pretoria, Die Transvaler (Menings van ons lesers), 26.7.1975

GEAGTE REDAKSIE — Die groot stryd vir die behoud van Kerkplein in Pretoria soos hy tans is, bereik glo Saterdag (vandag) sy hoogtepunt met die groot saamtrek van voorstanders vir die behoud van die plein.

Ekselself is daarvan oortuig dat Kerkplein meer tot sy reg sal kom met mooi nuwe geboue. Die betrokke grond waarop die ou geboutjies staan, is veels te kosbaar vir die bewaring van hierdie uitgediende geboue. Solank 'n paar van die geboue wat werklik van historiese belang is, soos die Ou Raadsaal, die Geregshofgebou, ens., behoue kan bly, is ek doodtevrede.

Maar nou wil ek graag by die Administrateur pleit vir die bewaring van die ou iegendariese klipuil wat al soveel jare waghou oor Kerkplein. Ek verneem daar is 'n aantal instansies wat aansoek gedoen het om hierdie uil.

Aan die westekant van die bestaande Provinsiale Gebou is daar 'n plat aanhangsel met 'n klipmuur, aan die noordekant, wat aan Kerkstraat grens, en oom Uil sal pragtig daar aanpas indien hy soontoe verskuif word en daardeur vir Pretorianers behoue bly.

Hoës veroordeel 'vandalisme':

DIS NOU OF NOOIT VIR KERKPLEIN!

BEELD, 26.7.1975

IN 'n laaste poging om die sloping van die Wesfasade van Kerkplein te keer, gaan duisende mense vandag daar 'n magsmontering lewer in 'n poging om die besluit om sewe historiese geboue te sloop, herroep te kry:

Kerkplein is vandag die brandpunt vir alle bewaringsbewustes in Suid-Afrika. Almal het net een doel voor oë — die behoud van die Wesfasade.

Vir oulaas het verskeie hoë mense gister hul sterkste misnoë uitgespreek oor die sloplingsplanne. Dit word selfs as „vandalisme“ bestempel.

'n Afvaardiging gaan aanstaande week versoekskrifte wat nog vandag onderteken kan word, aan die Eerste Minister, mnr. John Vorster, oorhandig waarin gevra word vir die behoud van die ou Kerkplein.

Telegramme van oor die hele land het gister ingestroom ter ondersteuning van dié poging. Die besluit om die sewe geboue by Kerkplein te sloop, is nou een van die mees omstrede aangeleenthede in Transvaal en het ook gevoelens oral in die land gaande gemaak.

NAGEDAGTENIS

Midde-in die rusie is die Administrateur van Transvaal, mnr. Sybrand van Niekerk. Sy steun vir die besluit om die geboue te sloop, het daartoe gelei dat mev. Betsie Verwoerd, weduwee van wyle dr. H. F. Verwoerd, 'n brief aan die Eerste Minister geskryf het waarin sy mnr. Van Niekerk se optrede betreur.

Gisteraand het mev. Verwoerd aan Beeld gesê: „Dis nie mooi vir my wanneer 'n mens nie meer daar is nie, om dan aantygings te maak of verdedigings op te haal.“

Mev. Verwoerd het gereageer op 'n vraag of sy nie voel dat dr. Verwoerd se nagedagtenis misbruik is in die stryd om Kerkplein nie.

Mev. Verwoerd het gesê mnr. Van Niekerk het nooit gesê dat dr. Verwoerd ten gunste van die sloping van die Wesfasade was nie, maar dat dit tog geïmpliseer is toe gesê is dat die besluit „reeds in Verwoerd se tyd geneem is“.

„Ek wil my nie verder oor die aangeleentheid uitlaat nie, want ek wil niks sê wat Kerkplein se saak kan benadeel nie. Ek wil die saak suiwer hou,“ sê mev. Verwoerd.

Op die vooraand van vandag se vergadering het verskeie hoogwaardigheidsbekleërs hulle weer teen die sloping van die historiese geboue uitgespreek.

Die Kerkpleinkomitee onder voorsitterskap van mnr. G. S. Pool, Adjunk-Sekretaris van Openbare Werke, wat besluit het om die sewe geboue te sloop sodat nuwe provinsiale geboue daar opgerig kan word, wou gister nie kommentaar lewer nie.

„HOËR GESAG“

Mnr. Pool het gesê: „Ek bespreek Kerkplein nie. Daar is 'n besluit geneem en daarby berus ek. Dis nie betaamlik vir my om kommentaar te lewer op 'n besluit wat deur hoër gesag geneem is nie.“

Mnr. Van Niekerk is tans saam met die Eerste Minister in Suidwes-Afrika. Mnr. Van Niekerk sal waarskynlik môre in Pretoria terug wees.

Regter Marius Diemont, lid van die Stigting Simon van der Stel, sê: „Dit sal 'n fout wees om die ou geboue te sloop. Hulle het estetiese en geskiedkundige waarde. Ons kan nie bekostig om die geboue deur stootskrapers te laat platstoot nie — ons het so min geskiedkundige geboue oor.“

Prof. K. Skawran, hoof van die departement van kunsgeskiedenis aan die Universiteit van Suid-Afrika, sê: „As die geboue gesloop word, sal Pretoria 'n onpersoonlike en anonieme stad word — net soos enige ander wêreldstad.“

„Baie min deskundige hulp is ingeroep toe besluit is om die geboue te sloop. Deels onbevoegde mense het gehelp om die besluit te neem. Boonop is die besluit nie verteenwoordigend van die algemene mening nie.“

Mnr. Hannes Meiring, wat die afgelope ses jaar opgetree het as raadgewende argitek van die Stigting Simon van der Stel, sê: „Na my mening is daar nêrens in die land sewe geboue van so 'n historiese en argitektoniese gehalte wat langs mekaar in 'n ry staan nie.“

„Die geboue is 'n unieke Europese erfenis in Afrika. Met die jongste ontwikkelinge in Mosambiek en Angola, waar baie kultuurskatte in die slag bly, word dit steeds meer so.“

Mnr. J. F. Preller, voormalige voorsitter van die Raad van Nasionale Gedenkwaardighede, sê: „Ek berus by wat gebeur.“

Dr. J. H. Esterhuysen, voorsitter van die Transvaalse streekkomitee van dié raad, sê hy verkies om nie kommentaar te lewer nie.

Elkeen wat wil, sal vandag sy mening op Kerkplein kan lug — mits hy nie langer as vyf minute praat nie. Spesiale luidsprekers is aangebring.

Onder die sprekers is mnr. Hans Abraham, 'n voormalige Kommissaris-generaal in die Transkei, en mnr. Daan de Wet Nel, voormalige Minister en Kommissaris-generaal.

Boodskappe van dr. Chris Barnard en dr. Willem Punt sal voorgelees word.

Duisende op Kerkplein ver wag:

VOLKSENTIMENT VANDAG TEEN SLOPING GEMONSTER

BEELD, 26.7.1975

DIT is volksentiment wat vir vandag se historiese saamtrek op Kerkplein in Pretoria gesorg het — 'n sentiment wat deur geboue en geskiedenis gevorm is en wat deel van elke volk is.

Die Burgerkomitee vir die Bewaring en Restourasie van Kerkplein ver wag dat daar vandag duisende mense op die plein sal opdaag om te probeer keer dat dit wat ná byna 'n êeu eie geraak het, vernietig gaan word.

Die bekende sir Christopher Wren het van historiese geboue gesê: „Hulle skep 'n liefde by die volk vir hul land en hierin word groot dade in die volksgeskiedenis gebore. Die boukuns het 'n staatkundige funksie ... dit bevestig die bestaan van 'n volk ...”

GESKIEDENIS

Kerkplein is al baie kere vereenselwig met die Afrikaner en die Afrikaanse geskiedenis.

Van die gebeure wat Kerkplein onuitwisbaar deel van Suid-Afrika se verlede maak, is die viering van Republiekwording op 31 Mei 1961 voor die Paleis van Justisie. President Paul Kruger is in 1883 op Kerkplein as Staatspresident vir die ou ZAR ingesweer. Talle historiese gebeurtenisse is hier voltrek.

Met die aankondiging in 1965 van die planne om die Wesfasade van Kerkplein te sloop, was daar teenkating op wye vlak. Belanghebbende liggame en verteenwoordigers van verskeie instansies het byeengekom om die ontwikkeling te bespreek.

In 1971 is aangekondig dat twee toringgeboue deel van die Wesfasade gaan uitmaak, maar die plan is laat vaar ná heftige teenkating. In 1974 is aangekondig dat die hele Wesfasade gesloop sal word, nadat aanvanklik beplan was om mistens die ou Nederlandse Bank en die Nasionale Bank behoue te laat bly.

Die besluit het as 'n gevoelige slag gekom vir verskeie verenigings wat die behoud voorgestaan het. Die debat oor die plein het weer telkens opgevlam, maar dit het gelyk asof die koeël deur die kerk was.

Met vandag se poging wat waarskynlik die laaste een sal wees vir voorspraak vir die behoud van die plein, word 'n dekade van intense belangstelling in die toekoms van Kerkplein afgesluit.

Verskeie vooraanstaande Suid-Afrikaners en verenigings van alle soorte het weer vir of teen die bewaring van die plein soos hy is, stelling ingeneem. Dié keer word die publiek van Pretoria en omgewing baie nouer betrek as voorheen en sal bepaal kan word hoe die man op straat oor Kerkplein voel.

NOG TWEE PLEKKE

BEELD, 26.7.1975

DIE stryd vir die behoud van die Wesfasade van Kerkplein sal vandag by nog twee punte in Pretoria pleitskrifte tot steun van die saak kan onderteken: by die Sunnypark-sentrum en by Barclay-plein.

Hierdie nuwe twee punte vir ondertekening het ontstaan vanweë die vrywillige aanbod van huisvroue van Pretoria onder die aanvoering van mev. Ada Wessels en die studente van die Pretoriase Onderwyskollege.

Die groot samekoms van vandag se gebeure, waar oud en jonk finaal sal probeer om die stryd om behoud van die ou geboue te wen, is op die Kerkplein van 10 vm. tot 2 nm — op versoek van die publiek 'n uur langer as wat aanvanklik beoog is.

MEESTERPLAN NOU SKIELIK SOEK

BEELD, 26.7.1975

DIE voorstanders vir die behoud van die Wesfasade glo dat enige ontwikkeling aan die westekant van Kerkplein noodwendig 'n verandering in die huidige patroon van die plein self sal meebring.

'n Uitvoerbaarheidstudie oor die benutting van die plein en oor die voorkoms daarvan is al voorheen voorgestel. Die Pretoriase stadsraad was daarvoor verantwoordelik.

Die direkteur van stadsbepanning en argitektuur, mnr. B. W. B. Ball, het egter gesê dat die stadsraad nie vir die studie verantwoordelik is nie, maar die Departement van Pos- en Telekommunikasiewese.

Navraag het egter aan die lig gebring dat die Departement niks met die ontwikkeling of voorkoms van die plein te doen het nie.

Dit beteken dat daar tans geen studie- of ontwikkelingsplanne vir die plein is nie. Dit sal dus vir die afsienbare toekoms bly soos dit nou daar uitsien.

Sprake van 'n amfiteater op die huidige plein, wat tydens die provinsiale raadsitting deur die administrateur, mnr. S. G. J. van Niekerk, geopper is, is baie gering. Die amfiteater is bloot as 'n verfraaiing op die plakket wat toentertyd gemaak is, aangebring.

Dit lyk egter asof die uiteindelijke vorm en voorkoms van die plein self net so 'n debat gaan afgee as die huidige stryd oor die Wesfasade.

PLANNE BEPERK

BEELD, 26.7.1975

TERWYL die jongste poging aan die gang is om die Wesfasade van Kerkplein te red, het die twee instansies wat die nouste deur toekomstige ontwikkelinge geraak sal word, voorlopig verdere beplanning tot die minimum beperk.

Die Administrateur van Transvaal, mnr. S. G. J. van Niekerk, het hom by verskeie geleenthede in die laaste tyd sterk uitgespreek teen die pogings om die Wesfasade te behou. Die Provinsiale Administrasie wil sy huidige gebou uitbrei op die suidelike deel van die Wesfasade.

Die poskantoor aan die noordelike deel van die fasade is seker die instansie wat vir die huidige die meeste sal baat by die spoedige sloping van die historiese geboue.

Sedert die begin van die nuutste poging om die Wesfasade te behou, het die twee instansies nie voluit verder beplan aan die beoogde „ontwikkeling“ nie. Verskillende studies vir die „ontwikkeling“ is onderneem, maar alle planne is nog nie gefinaliseer nie.

GEEN

Na verneem word, is selfs die uiterlike detail van die nuwe geboue nog nooit bepaal nie. Daar is slegs besluit dat dit argitektonies sal saamsmelt met wat van Kerkplein sal oorbly.

'n Jaar nadat besluit is dat die Wesfasade gesloop sal word, is daar dus nog geen gedetailleerde planne van die nuwe Wesfasade nie.

Daar is besluit dat die Provinsiale Administrasie se gebou 'n eenheid sal vorm met die nuwe poskantoorgebou.

Sodra die poskantoor se planne opgestel en voltooi is, sal die beplanning aan die Provinsiale gebou se beoogde nuwe gedeelte begin.

'N TIEKIE BY CAFÉ (DEUR S. J. KORCK) VERDIEN

BEELD, 26.7.1975

DIE mense wat die Wesfasade van Kerkplein wil afbreek, is mense wat nie in Pretoria gebore is en geen simpatie met die stad se historiese agtergrond het nie, sê mnr. Samuel Korck (76) van Pretoria, wat in 1899 op Kerkplein gedoop is.

Mnr. Korck sê dit is duidelik dat dié mense nou nie net meer die ou mense wil te nakom met hul pensioene nie, maar ook nog die historiese geboue wil aftakel.

Dit lyk of hierdie mense die verlede en ou mense wil vergeet en begrawe.

Mnr. Korck is op 11 Oktober 1898 in 'n huis op die hoek van Vermeulen- en Schubartstraat gebore en op 2 Mei 1899 op Kerkplein gedoop.

Hy en ander seuns het altyd om 'n bietjie sakgeld te verdien, by 'n kroeg op die plein, Cafe Riché — daar is nou 'n bakkerij — die perde vasgehou van die mense wat iets in die kroeg gaan drink het. Daarvoor het hulle dan gewoonlik 'n tiekie of 'n sikspens gekry.

KERKPLEIN MOET WEER LEWE

BEELD, 26.7.1975

DIE bewaring, die versorging en die ingebruikstelling van die geboue aan die westekant van Kerkplein vir doeleindes wat mense na die plein sal trek, en die herbeplanning van die plein self vir menslike gebruik, is die versoek wat vandag op Kerkplein, by Sunnypark en by Barclayplein tot die Regering gerig gaan word.

Hierdie versoek dat die ou Nederlandse Bankgebou, Law Chambers, Cafe Riché, die Poskantoor, die Nasionale Bank, die Ou Munt, die Kirkness-gebou, die Capitol en die Paleis van Justisie — almal bakens uit die volksverlede — van sloping gered moet word, sal vandag na verwagting die handtekening van duisende mense win.

Met hierdie versoekskrif, wat die Burgerkomitee vir die Bewaring en Restourasie van Kerkplein opgestel het, hoop die komitee om daarin te slaag dat die besluit om die ou geboue te sloop, heroorweeg en teruggetrek sal word.

Die oogmerk van die Burgerkomitee is die benutting van die ou geboue om mense weer na die plein te lok en dit die bymekaarkomplek van Pretoria te maak. Hulle wil hê dat Kerkplein weer moet lewe.

Die Burgerkomitee het geen voorstelle oor hoe dit gedoen moet word nie. Dit staan almal vry om voorstelle in dié verband te doen. So het daar reeds 'n voorstel gekom dat die ou poskantoor gerestoureer en in 'n toeristehotel omskep moet word.

Die saak het tot dusver net gunstige reaksie ontlok, nie net van Pretorianers self nie, maar ook van volksgenoot en volksvreemde uit die Kaap tot in die verre noorde, oud en jonk.

Van mense wat die saak teenstaan, was daar weinig reaksie tot dusver. As daar vier mense is wat hom die laaste paar weke geskakel het om hulle teen die aksie van die Burgerkomitee uit te spreek, is dit baie, het mnr. Piet Muller gesê. Geen briewe van diesulkes is nog ontvang nie.

Versoekskrifte wat in ander dorpe geteken is, sal vandag op die plein aan lede van die Burgerkomitee oorhandig word.

So sal die versoekskrif van die Vrouelandbou-Unie van Devon vandag op die plein oorhandig word. Mense van Swellendam sal 'n versoekskrif wat deur die skryfster M.E.R. begin is, oorhandig. Die versoekskrif wat deur die seuns van die Pretoria Boy's High School onderteken is (elke seun het ook sy ouderdom agter sy naam geteken) en die gewerfde handtekening van die Pretoriase studente (van Tukkies en die Onderwyskollege) sal ook deur 'n afvaardiging na die plein gebring word.

VERSOEKSKRIFTE NA VORSTER

BEELD, 26.7.1975

DIE versoekskrifte met die handtekening van die mense wat die behoud van die ou geboue van Kerkplein se Wesfasade steun, sal aan mnr. Johan Weilbach sekretaris van die Eerste Minister, mnr. John Vorster, oorhandig word.

Mnr. Piet Muller van die Burgerkomitee vir die Bewaring en die Restourasie van Kerkplein, het gister gesê die versoekskrifte, telegramme en briewe ter steuning van die saak, sal georden en maklik hanteerbaar gemaak word voordat dit volgende week by die Eerste Minister se kantoor besorg sal word.

Wie die pleitskrifte sal oorhandig, is nog nie besluit nie. Die aankondiging sal vandag op die plein gedoen word nadat daarvoor besluit is.

Die telegramme, briewe en getekende versoekskrifte sal gegroeper word in byvoorbeeld dié van argitekte oor die land, die van mense uit stede en dorpe in die vier provinsies, die van streke buite en omliggend aan Pretoria en die wat vandag deur die mense op die plein onderteken word.

Mnr. Muller het gesê die Eerste Minister is reeds so besig dat hulle hom nie wil belas deur dit regstreeks aan hom te besorg nie.

PRETORIA RUK OP!

BEELD, 26.7.1975

DIT neem baie om die inwoners van 'n moderne stad te mobiliseer, maat vat jy aan daardie stad se hart, het jy moeilikheid. Dit ondervind die Transvaalse Provinsiale Administrasie nou met die Pretorianers, wat vandag opruk na Kerkplein om te protesteer teen die plan om ses van die historiese geboue te sloop wat om hierdie volksvergaderplek troon.

Dit is meer as net 'n Afrikaner-protes, dit is 'n protes wat oor taalgrense sny. Die plein is elke Pretorianer se eiendom, sy trots, sy heiligdom.

Kerkplein is egter meer as net die eiendom van een stad, dis die heiligdom van die hele volk en van oor die hele land roep stemme op teen hierdie slopingsplan.

Toe 'n Transvaalse koerant 'n opname gedoen het oor die beoogde sloping, het die antwoorde daarteen ingestroom van mense uit elke taal-, geloof- en kleurgroep.

Die saak is eintlik eenvoudig: die Administrasie dink die ou geboue staan op grond wat te waardevol is vir die hoeveelheid kantore wat daarin gehuisves kan word. Toringgeboue is beter. Aan die ander kant dink die gewone burger dat geld nie alles is nie — en dat ons dit wat goed is uit ons verlede moet bewaar, hierdie geboue insluit.

Sestig jaar gelede het vierduisend vroue na die Uniegebou gemarsjeer om te vra dat genl. De Wet vrygelaat word. Hierdie keer is die vroue weer vooraan. Op bladsy drie, dus, MARTIE RETIEF aan die woord.

GEE KERKPLEIN TERUG!

deur MARTIE RETIEF, Beeld, 26.7.1975

VANDAG sal Kerkplein in Pretoria gebruik word vir wat hy eintlik moet wees: 'n stadsplein.

Want duisende mense word vandag op die plein verwag om die versoekskrif te onderteken waarin hulle vra dat die historiese Wesfasade gered moet word.

Die versoek word aan die Eerste Minister gerig. Dit kom daarop neer dat die mense van Pretoria — én elders — die Eerste Minister gaan vra om 'n besluit wat hy geneem het, te herroep.

Die besluit is om sewe geboue aan die Wesfasade — die hele westekant van hierdie wonderlike plein — te sloop.

Die geboue is die Nederlandsche Bank, die Law Chambers, die ou Cafe Riché, die ou Poskantoor, die Nasionale Bank en Munt (waarvan pres. Paul Kruger die hoeksteen gelê het) en ook die Kirkness-gebou, 'n argitektoniese voorbeeld van die laaste dekade van die vorige eeu en die eerste van die huidige.

'n Kerkpleinkomitee onder voorsitterskap van mnr. G. S. Pool, Adjunk-sekretaris van Openbare Werke, het besluit om Kerkplein te vergroot en hierdie sewe geboue te sloop sodat nuwe provinsiale geboue en 'n poskantoor aan die plein kan staan.

Die plan word gesteun deur die Administrateur van Transvaal, mnr. Sybrand van Niekerk, die Minister van Gemeenskapsbou, mnr. A. H. du Plessis, en die Eerste Minister.

Die Minister van Nasionale Opvoeding, sen. J. H. van der Spuy, het nooit aan die openbare debat deelgeneem nie.

Die nuwe beplanning vir Kerkplein sluit o.m. 'n ondergrondse busterminus in. Ook is heel onlangs verwys na 'n amfiteater wat blykbaar die voorstel van 'n paar argitekte was. (Pretoria het natuurlik reeds 'n uitstekende amfiteater — by die Voortrekkermonument).

Sedert 1900, toe Kerkplein 'n tremterminus geword het, funksioneer die plein nie meer as 'n stadsplein nie — nie in die sin dat mense soos op 'n helderoordagse skemerpartyjie met mekaar kan verkeer nie. Net amptelike geleenthede soos volksfeeste en parades word hier gehou.

Toe dit rugbaar word dat die Wesfasade gaan verdwyn, het die Stigting Simon van der Stel en die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede begin pleit vir die behoud van die geboue.

Die Stigting het 'n plan opgestel om te toon hoe die sewe geboue met 'n geringe verandering aan Kerkplein (die ringstraat moet verdwyn

om plek te maak vir grasperkte, gruispaadjies en groot witstinkhout-bome) die plein weer as stadsplein herstel sal word. Kafees in die geboue en op die plein en kunslokale en winkels sou mense weer na die plein kon lok.

Maar nóg die Stigting nóg die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede het statutêre magte en die stryd is dus verydél toe die Pool-komitee se besluit uiteindelik aanvaar is.

Die vraag bestaan nog of hierdie besluit wel geldig is in regsterme omdat dit nie bewys kan word dat die statutêre komitee, wat alleen vir verandering op Kerkplein kon besluit, wel grondwetlik vergader het nie.

Intussen het die gedagte ontstaan dat 'n Burgerkomitee ook moet probeer om die Wesfasade te red.

Uiteindelik is so 'n komitee gestig en met name soos Mimi Coertse, mev. Johanna Raath en mev. Betsie Verwoerd het die poging om die Wesfasade te red 'n nuwe momentum gekry. Dit het uitloop op die groot vergadering wat vandag op Kerkplein gehou word.

Die plan klink dalk ietwat dramaties, maar dit vind aanklank in 'n ou gebruik. Dr. Hermann Rex, Argivaris van die Hervormde Kerk en 'n kenner van Kerkplein-argitektuur en -geskiedenis, vertel dat die burgers in die ou Republiek dikwels op die plein voor die raadsaal vergader het om „memories” op te stel. Hierdie pleitskrifte was dikwels gevreesde dokumente in die Raadsaal en lede was immer bedag op die woelinge op die plein.

Wat het eindelijk die openbare gevoel so sterk gemaak oor Kerkplein se westelike deel? Is die Pretorianers nie self skuldig aan ongeërgdheid oor hul stad om nou eers so sterk te wil optree nie? En hoekom moet die Wesfasade gered word?

Die Wesfasade hoef natuurlik nie te bly staan nie. Die geboue kan beslis nie groot staatsafdelings huisves nie en om watter rede die plein ook al vergroot moet word, sou dit natuurlik die goedkoopste utiweg wees om hierdie geboue te vernietig.

Die amptenare wat vir die sloping gestem het, glo dat stadsontwikkeling gestuit word en dat dit beter is om die provinsiale afdelings te sentreer in een gebied. Ook dink hulle die behoud van die ou geboue is 'n geldelike las.

By monde van die Administrateur is ook gesê dat die sewe geboue in ieder geval nie die argitektoniese waarde het van bv. die Raadsaal en die Paleis van Justisie of die Reserwebank nie.

Maar hier het hy oorweldigende teenstand. Dié vir die Wesfasade pleit dat die hele groep saam 'n geweldig indrukwekkende argitektoniese waarde het en as net die Raadsaal en die Paleis van Justisie moet oorbly, sou hulle as anachronismes afsteek teen die moderne geboue wat die plein dan sal omsoom.

Bowenál pleit die mense vir die behoud van Ou Pretoria, Kruger-Pretoria en later Besetting-Pretoria wat sy hoogtepunt in 1961 as Triomf-Pretoria met Republiekwording bereik het.

Kultuurhistories gesien, meen dr. Rex dat daar nêrens in Afrika so 'n konsentrasie van „Europa” bestaan nie. Die tydvak verteenwoordig die merkwaardige boukuns van die einde van die vorige eeu toe argitekte oral teruggediep het in die verlede om as't ware te speel met style. Vandaar die herinneringe aan Amsterdam, Brugge, Ghent, Brussels, selfs Venesië en Edinburgh — die name van die bouers, beeldhouers en argitekte bevestig dit: — Sytze Wierda, De Zwaan, Kirkness, Van Wouw, Soff, Nottingham, Hawke, Sladdin en Emley.

Die beskuldiging aan die owerheid is o.m. dat die afbreek van die geboue sal wees soos die neiging elders in Afrika om die Europese erfenis, hetsy 'n koloniale bewind al dan nie, uit te wis deur die geboue en standbeelde plat te slaan.

In 'n tyd van geldnood soos nou is die geboue bruikbaar en derhalwe van meer waarde staande as plat.

En ten slotte, en stellig die feit wat die ergste beskuldiging teen die slopers is: Die nuwe geboue sal nie op die terrein van die huidige sewe staan nie. Dit word net agter dié gebied beoog.

SLOPINGS SAL MILJOENE KOS

deur WILLEM-JAN PRINSLOO, Hoofstad, 26.7.1975

DIE belastingbetaler in Suid-Afrika sal meer as R160-miljoen rand moet opdok indien daar voortgegaan word met die oprigting van die beoogde nuwe gebouekompleks op Kerkplein.

'n Aardige bedrag van R35-miljoen, is hierby ingereken wat betaal sal moet word om die bestaande vloer ruimte van die ou historiese geboue, wat nou in die gedrang is, te vervang.

Dié skokkende syfers is deel van die sloplingsplan waarmee Pretorianers en die ganse land gekonfronteer word.

Mnr. Piet Muller, voorsitter van die Burgerkomitee vir die behoud van Kerkplein, sê 'n bourekenaar het hom meegedeel dat dit ruim R35-miljoen sal kos om dieselfde akkommodasie te verskaf as wat die paar ou geboue op die plein tans bied. Dit is net die bruikbare waarde van hierdie geboue.

„Die vervangingswaarde is nie bepaal nie. Tog 'n aardige bedrag om sommer te sloop, en dan kla ons oor kostestyging.

„Daarby verg hierdie geboue niks méér onderhoudskoste as enige ander moderne gebou nie, intendeel, moderne geboue is energie-afhanklik en hierdie ou geboue nie. Onthou ons beweeg in 'n tyd van energiekrisis“, het mnr. Muller gesê.

Oor die moontlike gebruik van hierdie ou geboue ten einde dit bruikbaar te maak en lewe na Kerkplein te bring, het mnr. Muller die volgende plan voorgestel:

Die ou Nederlandse Bank-gebou kán, met behulp van nuwe beplanning, gebruik word as permanente en wisselkunsuitstalling-sentrum met daarnaas 'n ruimte onder bome vir opelug-uitstallings.

HOTEL

Die Law Chambersgebou kan gebruik word vir inligtingsdiens oor Pretoria. Dit kan ook ingespan word — veral die vensters — vir museum-uitstallings en besienswaardighede in Pretoria en die Republiek, en voorts kan die gebou gebruik word as ruskamers en toilette.

Die pragtige ou Cafe Richégebou kan gebruik word as 'n hotel of kantore in die boonste deel of as 'n restaurant. Die onderste gedeelte kan benut word as kafee wat op die Plein uitloop of as opelugkafee.

Die Poskantoor bly dieselfde met alle toonbankdienste en openbare telefoondienste.

MUNT

Die Nasionale Bankgebou kan in die bo-deel daarvan gebruik word as 'n poskantoor-museum, posseëlmuseum en onder, 'n tak van 'n handelsbank, winkels en reisagentskap.

Die ou ZAR-Munt kan baie nuttig gebruik word. Die boonste gedeelte daarvan kan gebruik word vir permanente uitstallings in verband met die

Transvaalse Goudvelde en Munt-versameling, terwyl die onderste gedeelte as reisagentskap, winkel, koffiekroeg met 'n opelug plein-kafee benut kan word.

Die Kirknessgebou is ideaal vir stokperdjieuitstallings terwyl die onderste gedeelte handig benut kan word vir winkels en reisagentskappe.

MOTORS

„As die St. Markusplein in Venesië as voorbeeld geneem word, dan skeel daar niks met die voorstelle om ook ons Kerkplein te omskep in 'n groot toeriste-aantreklikheid nie. Inteendeel dit is in die belang van almal om lewe na die Plein terug te bring,“ het mnr. Muller bygevoeg.

Volgens hom moet motors en busse beperk word sodat die plein 'n voetgangersgebied word. Ná vandag se groot opmars, sal die toekoms van Kerkplein in die weegskaal bly — totdat daar moontlik opnuut oor besin word . . .

M.E.R. SE PLEIDOOI OM KERKPLEIN

HOOFSTAD, 26.7.1975

VANOGGEND vroeg toe die rookmis nog laag oor die stad hang, het die eerste mense op Kerkplein reeds opgedaag en stelling begin inneem vir vandag se groot dag.

Vandag is daar met mening geveg vir die behoud van die historiese geboue rondom Kerkplein. Dis 'n dag wat lank onthou sal word en wat sekerlik in die annale aangeteken sal word as een van die belangrikste gebeurtenisse in die geskiedenis van Pretoria.

Om tienuur het Kerkplein reeds gepak gestaan van mense wat van oor die hele land kom. Mnr. Adriaan Mocke en mnr. J. van Eeden wat met 'n pleitskrif met honderde naamtekeninge van Swellendam in die Kaap af gekom het, is met 'n luide applous verwelkom en van die bejaardes het bewoë die pleitskrif se bewoording, opgestel deur die bekende Afrikaanse skryfster. M.E.R. (sy word vanjaar 100) aangehoor.

'n Brief wat M.E.R. aan die Administrateur, mnr. Sybrand van Niekerk rig, lui só: „As u die geboue nog ter elfder ure kan red, sal die volk u eer. Vir ons as Swellendammers is president Kruger se Kerkplein ook kosbaar . . .“

BEWAAR DIE BAKENS VAN ONS HERKOMS

(PLEIT HANS ABRAHAM, VOORMALIGE KOMMISSARIS-GENL. VAN DIE TRANSKEI EN OUD-L.V.)

HOOFSTAD, 26.7.1975

„KERKPLEIN dra 'n belangrike stempel van ons geskiedenis wat net so min kan en mag vernietig word as wat die Britse Trafalgar Square en dit wat rondom hom is, mag vernietig word.“

Só het mnr. Hans Abraham, voormalige Kommissaris-generaal van die Transkei op Kerkplein gesê toe hy die groot aantal aanwesiges oor die behoud van Kerkplein toegespreek het.

„Suid-Afrika begin steeds 'n belangriker plek vul, veral in Afrika — maar ook in wêrelddenke. As iemand uit een of ander land, Suid-Afrika besoek, word hy nie wonderlik beïndruk deur die wolkekrabbers van ons stede nie, behalwe dat hulle dit sien as 'n teken van voorspoed en welvaart.

„Maar in hulle eie lande is hulle daaraan gewoon aan hierdie soort geboue en word hulle nie meer sodanig beïndruk nie.

„Hulle vra egter om meer te sien van die bakens van ons herkoms as 'n volk hier in Suid-Afrika,“ het mnr. Abraham gesê.

Mnr. Hans Abraham, Oud-L.V. en -Kommissaris-generaal, een van die hoofsprekers, Kerkplein, 26.7.1975.

Foto: Hoofstad

DIE SAAK RAAK ALMAL, SÊ DR. WILLEM PUNT

HOOFSTAD, 26.7.1975

DR. WILLEM PUNT, historiese adviseur van die Stigting Simon van der Stel het gesê dat Kerkplein, Afrikaans- sowel as Engelssprekendes en immigrante, histories en esteties raak.

„Die burgers van Transvaal en Suid-Afrika is trots op hul historiese plein en wil dit soos nou, ongeskonde vir ons nasate bewaar. Tog is daar persone in ons midde wat die Afrikaanse karakter van Kerkplein nie waardeer nie en dit met Amerikaanse hoogbou wil vervang.

„Teen hierdie voorgenome skending verset beide Afrikaans- en Engelssprekende landsburgers hulle. Vandag word ons almal op die woorde uit die volkslied aandagtig gemaak.

„Laat die erwe van ons vadere vir ons kinders erwe bly“. Al vind hierdie besielende woorde dikwels geen weerklank by sommige burgers en owerhede nie,“ het dr. Punt gesê.

DIE LAASTE STRYD

REDAKSIONEEL, Hoofstad, 26.7.1975

OP Kerkplein is daar vandag veel meer op die spel as die blote behoud of sloping van 'n klompie vorige eeuse geboue wat ondiensbaar geword het vanweë die eise wat 'n moderne en snel ontwikkelende samelewing aan doelmatigheid stel.

Die gevoel bestaan — en tereg ook — dat hierdie geboue van die weinig tasbare verbintnisse met 'n roemryke volksverlede is, wat die twintigste eeuse gejaag na vooruitgang oorleef het.

Daarom beleef ons vandag op Kerkplein die demonstrasie van 'n volksentiment wat nie bereid is om sy verlede te verloën nie.

Dit is ongelukkig dat daar in die lang en uitgerekte stryd oor die toekoms van Kerkplein nuanses van verwyte en van 'n ondoeltreffende hantering van 'n delikate saak ontstaan het.

Wat dit betref, wil ons saamstem met die argument dat geen oortuigende rede tot dusver aangehoor is waarom daar gesloop moet word om plek te maak vir die beplande toringgeboue nie.

Dit is ongelukkig ook so dat daar ondertone van 'n hooghartige en ongenaakbare hantering was waar hierdie redes wel ter sprake gekom het.

In hierdie omstandighede glo ons dit is reg dat mense van hul demokratiese reg gebruik maak om by wyse van petisie die volksentiment aan die Regering te demonstreer.

Ons glo ook daar is goeie rede om te luister na die stemme van verantwoordelike kultuurleiers wat opgegaan het in hierdie laaste poging ter behoud van Kerkplein.

SWA SLAP IN FACE FOR SYBRAND ON SQUARE

by COLLEEN HENDRIKS, Pretoria News, 26.7.1975

THE Administrator of South West Africa, Mr. Ben van der Walt, has pledged support for the preservation of Church Square's historic western facade.

This is to be announced at the mass meeting on Church Square today, which climaxes a vigorous bid to save the facade.

In a telegram to the Citizens' Committee for the Preservation and Restoration of Church Square, Mr. Van der Walt said: "I support outright, the preservation of the historic facade of Church Square."

The news is expected to cause a stir in Government circles.

Mr. Van der Walt is the first public figure in office to campaign for the preservation of the square.

These views conflict with those of the Administrator of the Transvaal, Mr. Sybrand van Niekerk, who says the square's historic facade must go.

Meanwhile, the mass meeting of Church Square got off to a good start this morning with Mrs. A. Boshoff, a daughter of the former Prime Minister, Dr. Hendrik Verwoerd, one of the first to sign the petition.

By 9.15 a.m. "Save Our Heritage" banners were strung across the four entrances to the square, pancakes were being sold by a Voortrekker commando and people began congregating.

A phalanx of policemen were present "to preserve order" from 9 a.m. today, but last night they refused to put a man on duty to guard loudspeakers which had been installed.

The Pretoria News eventually arranged for a night watchman to guard the equipment.

Lank voor 10 vm. op Saterdag, 26.7/1975 het die Pretorianers en besoekers van elders rondom de standbeeld van pres. Kruger op Kerkplein begin saamkom. Sommige van die bedreigde historiese geboue van die wesfasdade op die agergrond
Foto: Oggendblad

5 000 PROTEST IN PRETORIA

SUNDAY TIMES, 27.7.1975

THE SPIRIT of Paul Kruger dominated the meeting at Pretoria's Church Square yesterday when thousands of people added their support to the growing movement to save the buildings on the square's west side.

The shadow of his statue fell on many of the 5 000 who came to protest against the demolition of eight buildings, described by speakers as "historically irreplaceable".

The official plan is to demolish eight buildings on the west side, leaving the old Raadsaal (Kruger's Parliament) and the Palace of Justice opposite, with tall modern provincial buildings along the road between them.

Thousands of signatures against the plan were collected as people milled about the square, pancake and coffee tables. The old Transvaal Vierkleur was paraded round the square, with signs which asked the Administrator: "Sybrand, what are you doing?"

Speakers who were born in the old South African Republic pleaded that the courage of those who sank their roots in the Transvaal in the last century should be commemorated by the buildings.

Calls were made for people to move into the buildings before the bulldozers, and refuse to leave.

Though the beauty of some buildings was commended, their importance was considered to be historical.

The Administrator has already said that unless new argument were given at the protest, it would be pointless.

Dr. Herman Rex, the archivist, said that even the smaller, less imposing buildings were historically important. In one there was the only work of sculptor Anton van Wouw, who sculpted important works for the bigger buildings, but these have been removed.

Petitions, telegrams and letters will be collected and sent to the "final appeal judge" — the Prime Minister.

OPSAAL!

by Fleur de Villiers, Sunday Times, 27.7.1975

The Voortrekker spirit flickered in the north this week. Over in Pretoria something strange — a dim memory perhaps of the time when protest ran strongly in the veins, and broeder thumped broeder with a point of principle — has been stirring in the heart of the volk daarbuite.

OPSAAL!

Yesterday it all reached a grand climax with the first demo the capital has seen in many a long, conforming day. At the feet of Oom Paul, nog

To the cry of "opsaal boere, the bulldozer cometh", verligte and verkrampste joined hands against demolition expert Mr. Sybrand van Niekerk, Administrator of the Transvaal, and in defence of Church Square. There were petitions and pannekoek, public personalities and vigorous protest. It was a saamtrek in the old tradition.

Wisely perhaps, Mr. Van Niekerk was conspicuous by his absence. Following a long-established political tactic that you have only to ignore the unpleasant and it will go away, he showed a preference for the wilds of South West Africa to the wilder of South West Africa to the wilder life that had suddenly invaded the capital.

Die mosie vir die behoud en restourasie van die wesfasade word gestel deur voorsitter Piet Muller en met die opsteek van hande (feitlik eenparig) aanvaar. Reg agter die reuse skare kan die Tudor-gebou ontwerp in Neo-Gotiese boustyl en in 1904 vir sakedoeleindes opgerig, gesien word. Hierdie Kerkplein-gebou is beslis ook bewaringswaardig en is aanvullend tot die gebou van die wesfasade.

Foto: Oggendblad

Nevertheless, it has taken 10 years since the threat against the square first emerged, for Pretorians to reach such a pitch of righteous indignation that they took to the streets. Now they are there they might just discover that a little demo is not a dangerous thing, and develop an un-Pretorian taste for protest. If so, life for South Africa — and Mr. Van Niekerk — might never be quite the same again.

Square dancing just might become a habit.

Tienduisend sê: Los ons Kerkplein! PRETORIA IN OPSTAND EN HELE LAND STEUN HOM

RAPPORT, 27.7.1975

SOWAT het Suid-Afrika nog nie beleef nie: die reuse-protos van gister in Pretoria, vir die behoud van daardie historiese geboue aan die Kerkplein.

'n Geskatte skare van tienduisend het van tussen halftien die oggend tot kort voor twee — vier uur lank — in 'n bestendige stroom na en deur die plein gevloei.

'n Nuwe argument het onbetwisbaar bygekome wat die Transvaalse Administrateur, mnr. Sybrand van Niekerk, die sloping van die Kerkplein se wesfasade sou kan laat heroorweeg. Daar is by Suid-Afrikaners nou 'n wil om te bewaar, wat sou kan oorslaan in 'n woede as aan daardie geboue gevat word.

Die pleidooie-stroom kom van oor die hele land. Mnr. Piet Muller, voorsitter van die Burger-komitee, het gisteraand aan RAPPORT gesê dat daar 6 072 handtekeninge gekry is, 32 briewe, 151 telegramme van argitekte, 1 449 telegramme van ander mense, en telegramme van instansies en groepe wat 1 051 persone verteenwoordig.

Daarby was daar spreker op spreker wat vorentoe gekom, en uit die hart gepleit het., (Lees ook die berig op bl. 3.)

Wie nou nog nie die gevoel besef wat oor die behoud van die wesfasade posgevat het nie, is moedswillig blind, het mnr. Willem Punt jr., direkteur van die Stigting Simon van der Sstel, aan RAPPORT gesê. Gister se bewys was oorweldigend.

Nadat die Stigting se stryd van die afgelope tien jaar volgens alle aanduidings verlore was, het die Burgerkomitee vir die Bewaring van Kerkplein 'n openbare mening gemonster wat die owerhede moeilik sou kor verontagsaam.

Soos spreker ná spreker — onder meer die oud-voorsitter van die Akademie, prof. Manie de Waal — gedreig het om in die pæd van die slopers te gaan stelling inneem, het 'n mens begin voel: daar sou werklik bloed kan loop as daar aan Die Sewe gevat word.

Steun vir die Burgerkomitee het ingestroom van mense uit elke vlak van die samelewing van die Administrateur van Suidwes, mnr. Ben van der Walt, tot die standerd-een-klassie van Volksrust, van M.E.R. tot mev. Betsie Verwoerd, van 1 300 lede van die Transvaalse Onderwysunie, van Mimi Coertse tot prof. Chris Barnard en sy pragtige dogter, Deirdré, wat die hele verrigting bygewoon het.

Mnr. Jan van Wyk, argitek van die Paarlse Taal-monument, het sy steun getelegrafeer. Mnr. Wennie du Plessis het die Transvaalse Administrateur laat weet dat hy hom persoonlik verantwoordelik hou vir die vernietiging van die „plein“.

Mnr. Pieter van der Westhuizen, Kaapse ingenieur wat nou in Pretoria werk, het gesê as die plein geskend word „... dan sal die beskawing regtig by die Hexrivierberge ophou“.

Swellendam, die hart van die dorp geskend deur 'n onnodig verbrede hoofweg, het 'n hartstogtelike gesant gestuur om vir bewaring te pleit: mnr. Adriaan Mocke van die Olyfkranskollege het nie net die versoekskrif met M.E.R. se naam bo-aan kom oorhandig nie, maar meevoerend belowe „As hulle aan daardie geboue vat, is ons dáár.“

„Vir ons Overbergers is die plein van Paul Kruger ook kosbaar,” het hy gesê.

Uit Worcester het 'n telegram gekom: Bewaar — ons ou hoofstraat is vandag elf motorhawes.

Die argitek Albrecht Holm het geraam dat die slooping van die geboue na die raming van 'n bourekenaar R3,5 miljoen sou kos. 'n Swartman wat verbystap, sê hy het nie geteken nie, „maar daardie is groot geldmors, en mense is honger“.

Politieke bowetone was daar ook.

Die HNP het in die ontevredenheid oor die moontlike slooping 'n voor die hand liggende stok gevind om die Regering by te kom.

Sy hoofbestuur het gisteroggend 'n mosie van protes aangeneem. Dr. Albert Hertzog, mnr. Jaap Marais, mnr. Louis Stofberg was almal in die loop van die oggend onder die skare.

Die uitlees van dr. Hertzog se telegram het van die hardste gejuig van die dag meegebring.

Tromp-op teen politieke skrikmakery het ds. J. P. Claasen van Queenswood gesê: „Daar is mense wat reken dat ons die Eerste Minister en die Kabinet in die gesig vat as ons vra dat hulle besluit om te sloop, herroep.

„Ek glo dit nie. Ek is trots op ons Eerste Minister. Hy is 'n groot man, en 'n groot man sal die eerste wees om te erken as hy 'n fout gemaak het!” het die dominee met die angelier in die knoopskat uitgeroep.

„Mooiskóótl!” was die weerklank uit die plein.

„Daar word gesê dit sal geld kos. Ons is die rykste provinsie in die land. As ons nie 'n paar miljoen hiervoor oor het nie, hoe kan ons sing Ons sal lewe, ons sal sterwe, ons sal offer, vir jou, Suid-Afrika?” het ds. Claasen gevra.

Mev. Gwen Pretorius, wat as „gewone Pretorianer” uit die skare te voorskyn gekom het, het op ander sentiment staatgemaak.

Ons dink altyd aan Johannesburg, „as that rather upstart southern suburb oorkant die bult”, het sy goedtweetalig gesê.

Ons voel altyd, ons argitektuur en dalk ons morals is bietjie beter as die Johannesburgers s'n. Kan ons langer trots bly op Pretoria as dit 'n stad word wie se leuse geword het: Koop en Sloop?

Prof. P. C. Coetzee het hom op pres. Kruger beroep en gesê soos die President by geleentheid by die opening van 'n gebou: Geboue is die wortels van 'n volk. „Ek beroep my op die President as ek sê die owerheid het geen reg om 'n byl of 'n graaf aan die wortels van ons volk te lê nie,” het die professor namens die Genootskap Oud-Pretoria gesê. (Hy is onder-voorsitter.)

Die band met die geskiedenis van Ou Pretoria wat deur die ry geboue verteenwoordig word, is deur spreker ná spreker opgehaal — op sy mees breedvoerige deur dr. Hermann Rex, op sy mees bewoë deur „oom” De Beer. „As hulle vir Oom Paul hier vat en hulle gooi hom in die see, wat bly oor? Ons wil die standbeeld van Oom Paul op die

square hou en ons wil nie met die square laat peuter nie — ekskuus as ek hier en daar 'n Engelse woord sê, maar ek kan sewe tale praat."

„Oom” De Beer het ook 'n draai gemaak by die Engelse wat „sokkies vol luse” op onse mense gegooi het, sonder dat die luis heeltemal presies by die lysie gebring kon word.

Die argitektuurstudente van U.P., hul professor, Alewyn Burger, prof. Piet Nel, voorsitter van Pretoria se Kultuurraad, die Christelike Kultuurakademie, die Nederduitsch Hervormde Sustersvereniging, die Departement Geskiedenis van die Universiteit van die Vrystaat, die Historical Society van Johannesburg, honderde private mense... die stroom van protes teen die sloping en aanmoediging vir die bewaarders was oënskynlik sonder einde...

Prof. Anna Neethling-Pohl kom ook aan. Gaan sy dalk praat? „Nee,” sê sy, „ek is te hartseer. Ek het al te veel sien verlore gaan. Ek het niks hoop nie.”

Ten slotte was daar die argument van Hannes Horne, toneelman: As die owerheid hom aan die protes van enkeles kon steur en die Kottler-beeld van die muur van die Bevolkings-registrasiegebou kon aphaal, sal hulle werklik nie nou na hierdie protes van duisende luister nie?

Die son steek. Die mense maal. Oorkant die plein wag die terdood-veroordeeldes.

BURGEMEESTER (EN GERT BEETGE) SÊ NEE

RAPPORT, 27.7.1975

HY wil nie op die draad sit as dit by die behoud van die westelike geboue van Kerkplein kom nie, het die burgemeester van Pretoria, mnr. Klasie Coetsee, aan RAPPORT gesê.

Hoewel Kerkplein eintlik buite die jurisdiksie van die stadsraad val, voel mnr. Coetsee tog hy wil as eerste burger van Pretoria sy sê sê, want dis vir hom as inwoner belangrik dat Kerkplein se geboue net so gehou moet word

Volgens die burgemeester het Pretoria só min ou geboue wat werklik verband het met die verlede, dat 'n mens die paar wat nog daar is, amper emosioneel vir ons en die nageslag behoue wil laat bly.

„Behalwe die paar geboue om Kerkplein wat in hierdie kategorie val, kan ek, as ek nou so vinnig dink, skaars aan vier ander geboue dink. Hulle is Melrose-Huis, Paul Kruger-Huis en -Kerk, en Bosmanstraat se Kerk.”

„Dis al wat Pretoria nog het en ek voel om een van hulle te vernietig, is werklik om iets te vernietig waarop ons nasionale trots gebou is,” het die burgemeester gesê.

Volgens hom kan 'n mens nie hieroor argumenteer in terme van geldelike waardes nie. „Dis vir jou 'n saak van die hart en geld of grondwaardes of wat ook al kan nie hier 'n rol speel nie.”

As gedink word aan oorsese stadspleine waar die inwoners met groot trots die omliggende geboue aan besoekers wys, en die feit dat besoekers aan Pretoria Kerkplein nog steeds in dieselfde lig sien, „dan is dit vir my moeilik om te bedink dat ons verder aan die kultuur-historiese waarde van ons plein sou wou raak”, het mnr. Coetsee gesê.

Suid-Afrika se bouers het ook NEE gesê vir die sloping van die geboue.

In 'n verklaring wat deur mnr. Gert Beetge, hoof-sekretaris van die Blanke Bouwerkersvakbond, op Kerkplein aan RAPPORT gegee is, sê die vakbond dat bouwerke en die oorblyfsels van bouwerke van die ver- naamste dinge is waarvolgens beskawings beoordeel word.

As daar 'n bepaalde tydperk in 'n volk se lewe min of geenbou- werke bestaan nie, is dit haas onmoontlik om 'n behoorlike waarde- bepaling van daardie tydperk in 'n volk se lewe te maak.

Dit moet ook geld as 'n aanklag teen daardie volk as hy toelaat dat die bouwerke uit sy verlede almal gesloop word, want dit getuig van sy minagting vir sy herkoms. Dit openbaar sy kultuur-armoede.

OP KERKPLEIN ,KAN 'N BOER WEER ASEM SKEP'

RAPPORT, 27.7.1975

„ONS weier om 'n volk van stootskrapers en ,skyscrapers' te word,“ het oud-min. Daan de Wet Nel gisteroggend aan die voet van Pretoria se Krugerstandbeeld gesê.

Kerkplein het 'n volkstempel geword. „Hier kan 'n Boer weer asem skep. Ons kyk om ons en sien die sierlike fondamentstene van ons volk se arbeid aan sy toekoms,“ het hy gesê.

„Maar nou hoor ons die gedreun van stootskrapers en met ons geestesoog sien ons al die aasvoëlvlerke van die ,skyscrapers' wat 'n aanslag wil maak op 'n deel van hierdie heiligdom van ons volk,“ het die oud-Minister onder geesdriftige toejuiging gesê.

Mnr. M. C. de Wet Nel, Oud-Minister in die Verwoerd-kabinet en Oud-Kommissaris-generaal van die Vendavolk, was een van die hoofsprekers wat die eerste aan die woord gestel is. Heel regs op die foto mnr. Piet Muller, wat hom as voorsitter van die reuse byeenkoms uitstekend van sy taak gekwyt het. Links staan dr. Tom Dunston en sy eggenote, kunstenaars Lola Dunston, in die tou om die pleitskrif te onderteken. Dr. Willem Punt luister na mnr. De Wet Nel se toespraak en agter staan mnr. Willem Punt en dr. Rex half verskuil.

Foto: Fotograaf P. R. Nel, Burgerhof, Pretoria. Tel. 23176

Mnr. Hans Abraham, kleurryke oud-politikus, het gesê dat daar in ons land 'n slopingswaansin ontwikkel wat 'n mens se asem soms laat wegraak. Ons vernietig om weer te kan bou en dan weer te vernietig om weer te kan bou.

„Dit wil vir my as leek voorkom of ons argitektonies op die trekpad is en elke tien jaar wil vernietig wat ons die vorige dekade opgerig het,” het hy gesê.

En dan kla ons oor woningnood en gebrek aan kantoorruimte.

As 'n mens se moeder oud geword en haar gesig verplooï geraak het, dan kap jy nie haar kop af omdat sy nie meer so mooi is as wat sy was toe sy jonk was nie.

WAARDIGHEID

En as dit moontlik sou wees, sal jy ook nie probeer om 'n kopoorplanting van 'n jong nooi op haar uit te voer nie, want dan sal sy nie meer jou moeder wees soos jy haar geken het nie.

Nee, as jy haar liefhet, sal jy haar met raad en daad bystaan om op haar oudag die skoonheid van die ouderdom met waardigheid te laat ontplooi rondom haar gryse wysheid.

So moet ons ook doen met hierdie gryse ou geboue rondom Kerkplein

Mev. Johanna Raath, voorsitster van die Suid-Afrikaanse Vrouefederasie, het in 'n kort toespraak gesê dat ons op Kerkplein nie kom protesteer, betoog of demonstreer nie. „Ek het gekom omdat ek geroer is,” het sy met rollende rre gesê.

„Ons glo dat die opregtheid van ons bedoelinge opgeneem in die pleitstukke wat ons hier kom teken, ook ons owerhede sal roer.

„Ons glo dat die wil tot heroerweging van 'n besluit wat geneem is, nie verneder nie, maar verhoog,” het sy gesê.

Dr. Willem Punt, een van die land se bekendste bewaarders van historiese geboue, het gesê dat die burgers van Transvaal en Suid-Afrika trots op hul historiese plein is en dit ongeskonde vir ons nasate wil bewaar.

Tog is daar persone in ons midde wat die Afrikaanse karakter van Kerkplein nie waardeer nie en dit met Amerikaanse hoogbou wil vervang.

Hy het ook gesê dat die argitektuur van die omringende geboue kenmerkend vir die Republikeinse tydperk is, wat Kerkplein een van die mooiste Afrikaanse pleine in die land maak.

In sy boodskap sê 'n Pretoriase argitek, mnr. Albrecht Holm, dat hy 'n bourekenaar 'n raming laat maak het van wat dit sou kos om dieselfde akkommodasie te verskaf as wat hierdie ou geboue bied — dus wat die bruikbare waarde van hierdie geboue is.

Die bedrag is R3,5 miljoen.

„Tog 'n aardige bedraggie om sommer te sloop, en dan kla ons oor kostestyinging.”

SÓ LUI DIE MOSIE

RAPPORT, 27.7.1975

DIE pakke telegramme, talle waarvan namens honderd en meer protesteerders was, die bladsye der bladsye van die pleitskrif, word dié naweek getel en ingedeel sodat die patroon van die geweldige reaksie duidelik te lees sal wees, het mnr. Piet Muller van die Burgerkomitee aan RAPPORT gesê.

Dit word vroeg in die week aan die kantoor van die Eerste Minister oorhandig met die mosie:

Hierdie openbare byeenkoms versoek die Regering van die Republiek om toe te sien dat die geboue aan die westekant van Kerkplein, Pretoria, te wete die Ou Nederlandse Bank, Law Chambers, Cafe Riché, Postkantoor, Nasionale Bank, ou Munt, Kirkness-Gebou en die Capital tesame met die Ou Raadsaal en die Paleis van Justisie in hulle geheel op hulle huidige plekke bewaar, versorg en in gebruik gestel word vir doeleindes wat mense na die Plein sal aantrek.

En ten tweede, dat die Plein self herbeplan word vir gebruik deur mense.

PLEIN KRUGER SE TOONVENSTER

RAPPORT, (Tydskrif-Rapport), 27.7.1975

DIE geskiedenis van Kerkplein het in die 1850's begin, maar die Kerkplein soos ons hom vandag ken (en dalk nie meer lank sal ken nie) het eers ná die ontdekking van goud aan die Witwatersrand begin vorm aanneem.

Pres. Paul Kruger het die waarde van die belangrike ontdekking gesien om sy republiek in 'n staat van aansien te laat ontwikkel.

En die plek wat hy die toonvenster van hierdie aansien wou maak, was Kerkplein in Pretoria. Daarom het die plein teen die einde van die vorige eeu begin ontwikkel van 'n plein van pioniersgeboue tot 'n plein van paleise, word gesê.

TOONVENSTER

Hy het daarom ook sy steun toegesê aan die argiteksplanne van die meeste geboue wat gedurende die tyd in sy toonvenster opgerig is.

So het hy self die hoeksteen gelê van een van die mooiste geboue aan die westekant van Kerkplein wat nou gesloop gaan word: Die ou Nasionale Bankgebou.

GRONDPLAN

Kerkplein het „begin ontstaan” in 1854 toe komdt.-genl. M. W. Pretorius, op advies van die bekende ds. Dirk van der Hoff, ingestem het dat 'n kerkplek vir die vyfde Transvaalse gemeente op sy deel van die plaas Elandspoort aangelê kan word.

Dieselfde jaar nog word 'n grondplan vir die Elandspoort-Kerkplaas saamgestel en word dit afgebaken en word die fundamente van 'n Hervormde kerkgebou gegrawe.

In Februarie 1857 word die kerkgebou onder leiding van ds. Van der Hoff van Potchefstroom onder groot belangstelling ingewy. Hierna volg die tydperk waarin daar, op ou foto's wat in besit is van die Pretoriase stadsraad, gewys word hoe ossewaens met Nagmaal laer trek op Kerkplein.

In 1882 vind die eerste „sloping” op Kerkplein plaas, maar 'n mens het geen” hand hierin gehad nie 'n Weerligstraal het die grasdak van die pragtige ou kerkgeboutjie getref en dit tot op die grond laat afbrand.

Maar net drie jaar daarna in 1885, verrys daar op dieselfde plek 'n sierlike toringkerkgebou vir die Nederduitsch Hervormde Gemeente Pretoria — die eerste van sy soort in Transvaal. Die bouplanne van die kerk is geteken deur Tom Claridge, die argitek wat ook die Krugerhuis ontwerp het.

In 1899 word Kerkplein, tesame met die kerkgebou, aan die regering van die ZAR verkoop vir £50 000, onder die verstandhouding dat die kerkgebou as 'n museum of vir een of ander onderwysdoel gebruik sou word.

PLATGESLAAN

Maar nadat die Britse magte Pretoria in 1900 beset het, het die kerkgebou ook nie lank gestaan nie. Omdat dit soveel sentimentele waarde vir die Afrikaner destyds gehad het, is daar 'n rede gesoek waarom dit platgeslaan moet word.

Daar verskyn toe 'n berig in die Rand Daily Mail wat sê dat 'n hewige donderstorm die toring van die kerk gekraak het. Kort daarna word dit gesloop.

In 1905 word die voetstuk van Paul Kruger se standbeeld ook afgebreek en verwyder.

Omstreeks 1910 het Kerkplein sy huidige voorkoms gekry toe die stadsraad op voorstel van die argitek W. J. de Zwaan (wat ook die ou Nederlandsche Bankgebou, wat gesloop gaan word, ontwerp het) en mnr. F. V. Engelenburg, die destydse redakteur van De Volkstem, Kerkplein se uitleg vir 'n bedrag van £36 000 verander het.

Die volgende groot gebeurtenis van belang op Kerkplein was die verskuiwing van Paul Kruger se standbeeld van die stasie na Kerkplein („waar dit altyd gehoor het”) in 1954.

Daar is daar die ou Staatsmunt, wat die eerste muntbedryf in die Suidelike Halfronde verteenwoordig. Sy smeedysterhek is 'n verklaarde nasionale gedenkwaardigheid.

Dis is kortliks Kerkplein se geskiedenis in die geheel, maar tog het die meeste van die ou geboutjies aan sy westekant in mindere of meerdere mate saamgegaan en selfs deelgeneem aan hierdie geskiedenis.

Anton van Wouw, die bekende beeldhouer van daardie tyd, en Frans Soff, die ewe bekende argitek van daardie tyd, se vennootskap het begin met die oprigting van nog 'n gebou wat onder die hamer gaan kom. Die Cafe Riché. Hul vennootskap het later vir ons Bloemfontein se Vrouemonument gegee.

Dis dié dat mense sê dat hierdie ou geboutjies aan die westelike fasade saamsaam nie veel vir die Raadsaal hoef terug te staan as dit kom by kultuur-historiese waarde nie.

ERFGOED

REDAKSIONEEL, Rapport, 27.7.1975

VROEËR vanjaar het 'n aantal waardevolle skilderye van Adolph Jentsch in Suidwes verbrand. Duisende rande se skade, is toe tereg gesê. Maar hul waarde was groter as wat in geld bereken kon word.

Kunswerke van dié aard — skilderye, beeldhouwerk en geboue — is uniek. As hulle tot niet raak, verdwyn iets van die aardbodem af wat nooit vervang kan word nie, ook al treur latere geslagte daaroor.

Die geboue van die wesfasade van die Kerkplein in Pretoria is so iets wat enig in hul soort is. Hulle is nie net mooi nie, maar verteenwoordig 'n stukkie Europese erfenis wat skaars in Afrika is.

Baie mense bekommer hulle oor die toekoms van soortgelyke erfgoed in ander Afrika-lande, soos die grafte van die Trigardttrekkers in Lourenco Marques. Moet sulke dinge maar in ons eie land verlore gaan?

'n Groot deel van die publiek het die afgelope tyd, veral die laaste week, laat blyk dat hy die wesfasade behoue wil laat bly.

Die mense wat dit vra, soek nie konfrontasie met die owerheid nie.

Hulle vra net dat 'n vorige besluit heroorweeg word. Om dit te doen, sal geen teken van swakheid wees nie, maar 'n aanduiding van 'n ope gemoed en eerbied vir die wense van die bevolking.

SA VOLK KÁN NOG PROTESTEER

OGGENDBLAD, 28.7.1975

SUID-AFRIKANERS het nog nie die kuns om te protesteer, afgeleer nie. Saterdag se geslaagde protesaksie op Kerkplein het dit bewys.

Die volk was toe dáár, Afrikaner, Engelsman en Jood het saam geveg om die behoud van die verlede.

Paul Kruger self sou baie gelukkig wees as hy dit kon sien. Afstammelinge van mense wat hy net geken het as 'n „uitlander-vraagstuk” het die naweek saam met stoere Boere gepleit om die ongeskonde behoud van Kerkplein.

Van Wyk Louw het seer sekerlik iets soos Saterdag se aksie in gedagte gehad toe hy geskryf het dat geen geslag verby mag gaan sonder dat hulle geprotesteer het nie.

„Kerkplein roer die harte van mense,” het die bekende mev. Johanna Raath van die Vrouefederasie gesê. Die funksie het Kerkplein Saterdag vanaf tien-uur tot twee-uur weer vervul.

Oud en jonk was eendragtig. Grysaards uit die ZAR-tydperk, jongmense met lang hare en byderwetse kleredrag en klein kindertjies wat vierkleure geswaai het, het saam geprotesteer.

Vanoor die hele land het hulle gekom na die „hart van Suid-Afrika”, soos oud-minister Daan Nel dit gestel het. Van Swellendam en Tulbagh en Durban en Stellenbosch en die Vrystaat.

Dié wat nie self daar kon wees nie, het boodskappe gestuur of was in die woorde van mev. Betsie Verwoerd „in die gees met julle op Kerkplein”.

Groot kanonne en kenners het ten gunste van die behoud van die wesfasade gepraat. Meer as 150 argitekte het telegramme ter ondersteuning van die Burgerkomitee vir die Bewaring en Restourasie van Kerkplein se protes gestuur.

Kort-kort het 'n spreker gedreig: „Die dag as die stootskrapers opdaag om plat te stoot sal ons voor hulle gaan lê” of „Oor ons lewendige liggame sal die stootskrapers moet ry.” Dit het geklink asof hulle dit bedoel.

'n Geskatte getal van meer as 9 000 mense het in die bestek van die vier uur hulle opwagting op die Plein gemaak. Geoordeel aan die applous vir die sprekers was hulle byna sonder uitsondering voorstanders van die ongeskonde behoud van Kerkplein.

Toe die mosie van die Burgerkomitee so skuins ná tien-uur gelees is, was daar geen teenstem onder die menigte te bespeur nie.

Die mosie lui: „Hierdie openbare byeenkoms versoek die Regering van die Republiek om toe te sien dat die geboue aan die westekant van Kerkplein in hulle geheel op hulle huidige plekke bewaar en versorg en ingebruik gestel word vir doeleindes wat mense na die Plein sal aantrek. Ten tweede, dat die Plein self herbepan word vir gebruik deur mense.”

KAPENAAR (ADRIAAN MOCKE, VAN SWELLENDAM) SÊ HY SAL VIR PLEIN TRONK TOE GAAN

OGGENDBLAD, 28.7.1975

„VAT aan die historiese geboue dan vat julle aan Suid-Afrika. Ek is bereid om in die tronk te gaan sit vir die geboue.”

Hierdie vurige woorde is Saterdag op die Plein uitgespreek deur die kultuurman van Swellendam in die Kaap, mnr. Adriaan Mocke.